

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG:

C. V. BRAMSNÆS · V. VILLADSEN · F. ZEUTHEN

REDAKTØR: CARL IVERSEN

*

1943

81. BIND · 5. HEFTE

*

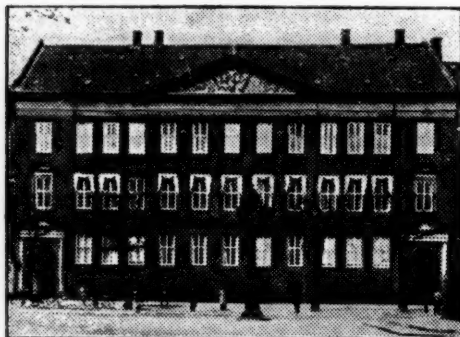
INDHOLD:

	Side
INFLATION OG MIDLERNE DERIMOD. Af <i>H. Windig Pedersen</i>	301
OM FINANSTEORETISK FÖRLOPPSANALYS. I. Skatternas anpassning efter en ändrad efterfrågan på varor och tjänster. Av <i>Harald Dickson</i>	318
KRITISKE BEMÆRKNINGER TIL PROFESSOR VINDING KRUSES FILOSOFI. Af <i>Jørgen Jørgensen</i> ..	335
NATIONALØKONOMISK FORENING. Generalforsamling Oktober 1943.....	359
BOGANMELDELSER (se Omslagets 3. Side)	361

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN · MCMXLIII

DEN DANSKE LANDMANDSBANK

AKTIEKAPITAL: KRONER 50.000.000,-
RESERVEFOND: KRONER 34.000.000,-

**Hovedkontor: Holmens Kanal 12
København K.**

44 Filialer i København og Omegn - 53 Filialer i Provinsen

KAPITAL-FORVALTNING

Frie og baandlagte Kapitaler modtages til Forvaltning. Reglement tilsendes paa Forlangende. (Telf. 6500, Lokal 343).

VÆRDIPAPIRER modtages i Opbevaringsdepot. (Gebyr 50 Øre aarligt af 1000 Kr. nom. Beleb. Min. 2 Kr.).

AKTIER og OBLIGATIONER
købes og sælges.

BOXER udlejes.

HUSLEJEINDBETALINGER modtages.

Alle Forespørgsler besvares omgaaende af vore Afdelinger og af vort Hovedkontor
Central 6500 Lokal 65.

Telegram-Adresse: LANDMANDSBANK

INFLATION OG MIDLERNE DERIMOD

AF H. WINDING PEDERSEN

PROFESSOR *Jørgen Pedersen* er i sidste Nummer af Tidsskriftet draget i Leding mod det saakaldte Professorudvalgs Betænkning af 2. Marts 1943 og har afstedkommet en voldsom Bredside. I det følgende skal nogle Hovedpunkter af Prof. J. P.'s Argumentation tages op til Drøftelse, medens en Række andre Ting maa lades uimodsagt, for at Artiklen kan holdes indenfor rimelige Rammer.

I.

Professor *Jørgen Pedersen* kritiserer Betænkningens Udtalelser om, at Pris- og Lønstigninger ikke blot direkte paavirker Prisniveauets Højde — for Lønforhøjelsernes Vedkommende gennem deres Indflydelse paa Omkostningerne — men ogsaa tenderer til at hæve Priserne derved, at de giver de paagældende Driftsherrer og Arbejdere større Indkomster og Købeevne.

Hvis Landbrugsvarernes Priser stiger — siger Prof. J. P. — opnaar Landmændene ganske vist forøget Indtægt og kan købe mere, men naar den øvrige Befolkning maa betale mere for Fødevarerne, har de et tilsvarende mindre Beløb tilbage til Køb af andre Ting. Den Forhøjelse af Prisniveauet, der kommer, er derfor begrænset til selve den direkte Virkning af Landbrugsvarernes Prisstigning.

Hertil er for det første at sige, at Prisforhøjelsen paa den Del af Varerne, der eksporteres, ikke foraarsager nogen Nedgang i det Beløb, den øvige Befolkning faar til Raadighed til Køb af andre Varer, og de udenlandske Køberes eventuelle Forbrugsindskrænkninger vil for største Delen ramme deres eget indenlandske Marked og i hvert Fald kun ad Omveje berøre det danske. Prisforhøjelse paa de eksporterede Varer skaber altsaa Indkomster i Eksporterhvervene uden nogen samtidig Indskrænkning af den

øvrige Befolknings Udgifter til Varekøb, og Resultatet bliver større samlet Efterspørgsel. Det er naturligvis klart, at Indlandets Leveomkostninger ikke paavirkes direkte af Prisforhøjelsen paa de udførte Varepartier, men kun af den eventuelle, samtidige Stigning i Prisen paa de Eksportvarer, der sælges paa Hjemmemarkedet. For saa vidt angaar de eksporterede Varer bliver der altsaa ikke Tale om nogen dobbelt Virkning paa Prisniveauet, men kun om en Efterspørgselsvirkning. Men i den mest betydningsfulde Del af den Periode, hvis Opgang i Prisniveauet forklares paa Betænkningens første Side, var Landbrugsvarernes Priser ens for de udførte og for de her i Landet forbrugte Partier, og naar Prisen samtidig forhøjes for Eksporten og for Hjemmemarkedet, maa det være berettiget at sige, at Prisforhøjelsen baade har en direkte Virkning paa Prisniveauet og en Efterspørgselsvirkning. For saa vidt angaar de eksporterede Varer opstaar en Efterspørgselsvirkning, og Prisforhøjelsen paa Hjemmemarkedets Forbrug har i hvert Fald en direkte Virkning paa Prisniveauet.

Men J. P.'s Argumentation er forøvrigt heller ikke fældende for Hjemmemarkedets Vedkommende. J. P. skriver S. 270, at hvis Maksimalpriserne paa Landbrugsvarer forhøjes, maa den øvrige Befolkning indskrænke sine Indkøb paa andre Omraader, hvis den holder sin Udgift til Forbrug konstant. (Udhævet her). Ja, hvis — men det er ikke givet. Spørgsmaalet om Prisforhøjelsers Virkning paa Udviklingen i Indkomst og Vareefterspørgsel kan ikke besvares udtømmende ud fra de af J. P. anlagte rent statiske Betragtninger, hvor en meget vigtig Faktor, nemlig den øvrige Befolknings samlede Forbrugsudgift, er forudsat stationær.

Hvis Prisforhøjelserne medfører, at Køberne sparer mindre op, tærer stærkere paa deres Reserver eller laaner større Beløb, vil deres Udgifter til andre Varer ikke gaa ned med samme Beløb som det, hvormed de prisforhøjede Varer er blevet dyrere, og hvormed Sælgerens Indtægter er steget. Resultatet bliver da, at Købernes samlede Forbrugsudgift forøges, og hvis den vokser med et større Beløb end svarende til den Del af Indkomststigningen, Sælgerne opsparer, tiltager ogsaa den totale Vareefterspørgsel regnet i Penge mere end svarende til den forudsatte indledende Prisforhøjelse. Dette vil ikke altid ske, navnlig ikke i Depressionsperioder, hvor Folk er hurtige til at spare og langsomme til at udvide deres Forbrug. Men det er et mere sandsynligt Resultat i Inflationstider, hvor Befolkningen er mere villig til at give Penge ud. Prisstigninger kan

her medføre, at Sælgerne straks — inden Indkomstens Erhvervelse — udvider deres Forbrug i Forventning om stigende Indtægter, og Prisforhøjelserne kan netop gøre Køberne villige til at forøge deres Køb baade af de prisforhøjede og af andre Varer, fordi Prisernes Stigning bestyrker den almindelige Fornemmelse af, at Prisniveauet er opadgaaende. —

Ogsaa for Lønforhøjelsernes Vedkommende benægter Prof. J. P., at der kan blive Tale om nogen dobbelt Virkning paa Prisniveauet. (S. 255 og 269 nederst). Naar Lønningerne forhøjes — siger han — faar Arbejderne mere at købe for, men naar Merudgiften til Løn lægges paa Varernes Salgspris, vil der til Omsætning af samme Varemængde som før netop kræves et Merbeløb, som er lig Lønforhøjelsen. Hele den af Lønforhøjelsen fremkaldte Stigning i den monetære Købeevne absorberes altsaa paa denne Maade, og der bliver ikke noget til Rest, som kan fremkalde en Efterspørgselsvirkning paa Priserne ud over den Indvirkning, Lønstigningen har via Omkostningerne.

Dette Ræsonnement er rigtigt, for saa vidt angaar Lønforhøjelser i Konsumgodeproduktionen — bortset fra, at der evt. ogsaa her kan blive Tale om, at de primære Prisforhøjelser fører til, at de øvrige Køberes Forbrugsudgifter stiger. Men Lønningerne sættes i Almindelighed op samtidig i baade Kapitalgodeproduktionen og Forbrugsvarefremstillingen, og de af Lønforhøjelserne fremkaldte Prisstigninger paa Kapitalgoder gør sig — i hvert Fald hvis den gældende Prislov overholdes — først med en vis Forsinkelse gældende i Forbrugsgodernes Priser. I Mellemtiden repræsenterer Kapitalgodeproduktionens Lønforhøjelser en uabsorberet Efterspørgsel, som tenderer til at fremkalde Forbrugsgodernes Prisstigninger hurtigere, end de ellers vilde være kommet, og denne Efterspørgselsvirkning kan, hvis den slaar igennem, bidrage til at »den onde Cirkel« kommer til at rulle hurtigere, end den ellers vilde have gjort. Endelig betyder Lønforhøjelserne ved militære Foretagender, offentlige Arbejder o. l. stigende Indkomster, uden at der samtidig er Tale om, at Lønstigningen ad Omkostningernes Vej paavirker det almindelige Varemærkedes Priser. —

Professor Jørgen Pedersen benægter S. 261, at Løntillæg kan afbøde Knaphedsprisstigningernes Virkninger paa Arbejdernes Levefod og udlover endog sin Støtte til Lønforhøjelser, hvis det modsatte kan bevises. Desværre motiverer J. P. ikke sit Standpunkt, hvad der gør det vanskeligt at imødegaa det. Men maaske er den bagved liggende Teori den samme, som J. P. har fremført i sin

Diskussion med Professor *Ohlin* i »*Økonomisk Tidskrift*« Nr. 2 og 3 for 1943. Her gøres følgende Ræsonnement gældende: Driftsherrerne ansætter Priser og Produktion til saadanne Størrelser, at Grænseindtægten bliver lig Grænseomkostningerne, der bestaar af Arbejds løn. Forhøjes Lønnen, vil Grænseomkostningerne ved uforandret Produktivitet stige med samme Procent, og hvis Produktionen skal forblive uforandret, maa Prisen ligeledes stige i samme Forhold som Lønnen. (Det forudsættes aabenbart, at den gennem Lønforhøjelserne skabte Indkomstforøgelse medfører, at Efterspørgslens Elasticitet ved en Pris, der er forhøjet med samme Procent som Lønnen, bliver den samme, som den før var ved den lavere Pris. Grænseindtægten vil da stige i samme Forhold som Prisen og blive lig de forhøjede Grænseomkostninger).

Den afgørende Faktor for Prisniveauets Udvikling bliver efter J. P.'s Teori Lønnens Højde. Prisen paa Varerne vil variere ligefremt med Arbejds lønnen og omvendt med Arbejdets Grænseproduktivitet.

Det vil føre for vidt at gaa ind paa en nærmere Drøftelse af J. P.'s moderne Eenfaktoranalyse. Her skal blot henvises til Prof. *Ohlins* Kritik og yderligere tilføjes, at uanset hvilke Fortrin J. P.'s Tankegang end maatte have som statisk Langtidsteori for et lukket Samfund, saa kan den i hvert Fald ikke bruges som Bevis for, at Arbejderne i Danmark ikke under Krigen har kunnet opnaa bedre Levevilkaar ved Lønforhøjelser.

For det første indeholder Grænseomkostningerne ikke blot Arbejds løn, men ogsaa Udgifter til Raavarer og Brændsel, og disse stiger i hvert Fald ikke sammen med Arbejds lønnen, naar de paa gældende Produktionsmidler faas fra Udlandet. Altsaa forhøjes Grænseomkostningerne ikke med samme Procent som Lønnen, og Prisen vil derfor heller ikke gøre det. Man kan selvfølgelig udskille Raavarer m. m. fra de prisbestemmende Omkostninger paa samme Maade, som *Marshall* gør det med Jordrenten, derved at man hævder, at Arbejde maa blive substitueret for Raastof indtil den Grænse, hvor de marginale Løn omkostninger er lig Grænseindtægten. Rent bortset fra, hvor realistisk en saadan Teori er i det korte Løb, fører den imidlertid til, at Raastof bliver substitueret for Arbejde, naar Lønnen gaar op. Derved forhøjes Arbejdets Grænseproduktivitet, og de marginale Løn omkostninger — og Prisen — stiger ikke proportionalt med Lønnen. Desuden kan man ikke længer opretholde den Forudsætning, at baade Produktion og Beskæftigelse bliver den samme som før.

Den Regel, at Prisen sættes, hvor Grænseindtægt og Grænseomkostninger dækker hinanden, er ganske vist en vigtig Sætning i vore Dages Pristeori, men den maa dog i høj Grad modificeres og suppleres, før der kan komme en virkelighedstro Prislære ud af det. J. P. synes ogsaa at indrømme dette, da han i sit Svar til Prof. Ohlin omformulerer sit Standpunkt derhen, at Forudsætningen for, at Indtægten (og Priserne) skal variere proportionalt med Lønnen, er »uforandret Udnyttelse af Monopolmagt, saaledes som denne eventuelt er bestemt af Priskontrollen.« (Ek. T. Side 272—73). Det defineres ikke nærmere, hvad der skal forstaas ved uforandret Udnyttelse af Monopolmagten. Men efter den Udnyttelse, den danske Prislov tillader, kan Priserne i hvert Fald ikke lovligt komme til at stige med samme Procent som Lønnen (eller Grænseomkostningerne). Prislovens Regel er nemlig den, at der ikke ud over de efter Lovens § 8 kalkulerede (Gennemsnits-) Omkostninger — af hvilke Lønnen kun er en Del — maa beregnes større absolut Nettofortjeneste end før Krigen. (Forstaar man paa den anden Side ved uforandret Udnyttelse af Monopolmagten, at der er et fast Forhold mellem Pris og Grænseomkostninger, er der jo ikke noget overraskende i, at man ud fra denne Forudsætning kommer til det Resultat, at Grænseomkostninger og Priser stiger med samme Procent, jfr. Ohlins Bemærkning i Ek. T. Side 273, Note 8).

Lønforhøjelser fører altsaa ikke nødvendigvis til en lige saa stærk Prisstigning, og man kan følgelig ikke med denne Motivering afvise Lønforhøjelser til Afbødelse af Knaphedsprisstigningernes Virkninger. Arbejderne kan naturligvis ikke forbedre deres relative Position ved Lønforhøjelser, hvis de øvrige Produktionsfaktoreres Indehavere (herunder Driftsherrerne) skal have deres Indtægter sat i Vejret samtidig med Arbejderne og i samme Forhold. Men hvis kun Arbejdslønnen sættes op — og ved dertil egnede Midler skulde Priser og Gevinster nogenlunde kunne holdes under Kontrol, saaledes at de ikke stiger i samme Forhold som Lønnen — saa maa der ogsaa blive Tale om en vis reel Forbedring af Arbejdernes Stilling, selv om det vilde være meget vanskeligt at give dem Dækning for hele Knaphedsprisstigningen, og selv om Forbedringen sikkert bliver mindre end mange Arbejdere tænker sig, bl. a. fordi Lønforhøjelserne fører til en vis yderligere Prisstigning.

Et andet Spørgsmaal er, om det politisk lader sig gøre at sætte Lønningerne op, uden at Landbruget ogsaa skal have en Forhøjelse af sine Priser. Og endelig er det jo ikke givet, at Arbejderne under alle Vilkaar skal have højere Løn, blot fordi deres

Realløn herved vil stige. Hvis dette Resultat kan opnaas, mener J. P., at Lønningerne bør forhøjes, selv om det fører til Inflation, da intet Middel, hvorved den brede Befolknings Levestandard kan hæves, under de herskende Forhold bør lades uanvendt (S. 261). Det er jo et tiltalende humant Synspunkt, men der kan dog vist nok anføres andre Momenter, som ogsaa fortjener at tages i Betragtning, bl. a. den Omstændighed, at Lønforhøjelser forøger Faren for svigtende international Konkurrenceevne efter Krigen og dermed Arbejdsløshed, hvis vi ikke til den Tid faar Lov at sætte vore Valutakurser efter eget Tykke. Maaske Forbedringen af Arbejdernes Levevilkaar derfor med Fordel kan ske paa anden Maade, f. Eks. ved Rabatordninger.

II.

Professor Jørgen Pedersen kritiserer endvidere Betænkningens Udtalelser om Nationalbankens Finansiering af Clearingoverskudet og Kontoen »Forskellige Debitorer«. (J. P.'s Artikel S. 256—58). Det er naturligvis rigtigt, at den primære Aarsag til Krigstidens Opgang i Nationalindkomsten er, at Priser og Lønninger er blevet sat op, og at militært og civilt Arbejde er blevet sat i Gang, derimod ikke den Omstændighed, at Nationalbanken har paanødet Befolkningen en større Penge-mængde. For saa vidt kan det synes at være en Dobbeltregning, at Nationalbankens Kreditskabelse paa Betænkningens første Side anføres blandt de Faktorer, der har betinget Pengeindkomsternes Stigning. To Ting berettiger imidlertid denne Omtale.

For det første har den Omstændighed, at man ikke her i Danmark, som det ellers er Hovedreglen under Clearing, begrænser Udbetalingerne til Eksporterhvervene til det Beløb, der er indbetalt af Importører m. fl., bidraget til, at større Beløb har staaet til Raadighed til Forbrug, end det ellers vilde være blevet Tilfældet. Man kan diskutere, om det vilde have været rimeligt eller muligt at spærre hele Clearingoverskudet, men i hvert Fald i Besætningsreduktionernes Tid kunde vel en vis Spærring nok have været rimelig. (Da de spærrede Beløb maaske vilde være blevet regnet som Indkomst for Indehaverne — og samtidig være blevet betragtet som tvungen Opsparing — vilde Spærringen strengt taget ikke have medført, at Indkomsterne var blevet mindre, men det afgørende i denne Forbindelse er jo Forbrugsmulighederne).

Dernæst har Nationalbankens Kreditskabelse, selv om den ikke har været den drivende Kraft, været en Betingelse for, at Nationalindkomsten og de Beløb, der staar til Raadighed til Forbrugs-køb, har kunnet stige saa stærkt, som Tilfældet er blevet. Dette benægter J. P. Han gør gældende, at Udviklingen m. H. t. Nationalindkomst og Vareefterspørgsel kunde og vilde have formet sig ganske paa samme Maade, som sket er, selv om de til Udbetalingen af Clearingoverskudet og de militære Arbejders Finansiering nødvendige Penge ikke var blevet lagt ud af Nationalbanken, men var blevet skaffet til Veje ved Optagelse af Statslaan i det aabne Marked eller ved en Kombination af saadanne Laan og Skatter. Det skal ikke benægtes, at man til en vis Grad kunde være gaaet denne Vej, uden at Nationalindkomsten og Forbrugsudgifterne behøvede at være blevet mindre. Maaske endda i betydeligt Omfang. Men J. P. hævder, at alle Pengene kunde være blevet skaffet ved Laan i Markedet eller ved Laan og Skatter uden de omtalte Virkninger.

Var Udgifterne blevet finansieret ved Laan i Markedet, vilde den eneste Virkning være blevet højere Rentefod, hævder J. P. og tilføjer som nærmere Begrundelse, at Rentens Højde ikke under Krigsforholdene har nævneværdig Betydning for den økonomiske Aktivitets Omfang (og dermed for Nationalindkomsten og Vareefterspørgslen). Nej, ikke saa længe Rentefoden som i Øjeblikket er saa lav, at den begrænsende Faktor er Raavareknapheden og ikke Finansieringen. Men derimod nok, hvis Renten blev saa høj, at Flaskehalsen kom til at ligge i Kapitalens og ikke Raavarernes Fremskaffelse. Da Besættelsen kom, laa den effektive Rente af Kreditforeningsobligationer omkring 5 $\frac{3}{4}$ pCt. Derefter er den faldet betydeligt som Følge af Nationalbankens Kreditudvidelse og den deraf fremkaldte Pengerigelighed. Havde man i Stedet forsøgt at skaffe 800 Mill. Kr. i Tiden fra April 1940 til Aarets Udgang og derefter 800 Mill. Kr. i hvert af de følgende Aar ved Laan i Markedet (uden at Nationalbanken efter de opstillede Forudsætninger maatte støtte dette), saa maa man antage, at Resultatet vilde være blevet en eksorbitant Rentestigning, der bl. a. vilde have forhindret, at Byggeriet havde opnaaet det Omfang, det trods alt har faaet.

Dernæst den Mulighed, at man havde skaffet Pengene ved en Kombination af Laan og Skatter. Hvis Skatterne ikke skulde beskære Forbrugsudgifterne, maatte de tilrettelægges saadan, at de i overvejende Grad ramte Opsparingen og ikke For-

bruget. J. P. nævner Skatter paa Merindkomsten og stærkere Beskatning af Indtægter over en vis højere Grænse. Men der var ikke i 1939 opnaaet Merindkomster af væsentlig Betydning, saa der var ikke Basis for at opkræve betydende Merindtægtsskatter før 1. Juli 1941. Ogsaa iøvrigt vilde det praktisk talt have været ugørligt — i Tillæg til den Beskatning, vi har haft — at skaffe Hovedparten af de 800 Mill. Kr. aarligt ved Skatter uden at beskære Befolkningens Forbrugsudgifter. Til Bedømmelse heraf tjener, at i 1940 havde de Skatteydere, hvis skattepligtige Indkomst laa paa 10.000 Kr. og derover, en samlet skattepligtig Indkomst — efter Fradrag af Skatter — paa 600 Mill. Kr. og Skatteydere med en Indkomst paa over 5000 Kr. en samlet Indkomst paa 1300 Mill. Kr.

Og skulde Hovedparten af Pengene skaffes ved Laan i Markedet, vilde de foran omtalte Vanskeligheder melde sig.

Naar J. P. nu hævder, at samme Beskæftigelse, Nationalindkomst og Forbrugsudgift kunde og vilde være blevet naaet, selv om man havde finansieret Clearingoverskudet og de militære Arbejder ved Laan i Markedet og ved Skatter, rimer det forøvrigt daarligt med de Beskæftigelsesplaner, han i Samarbejde med Redaktør *Egebjerg* fremlagde i »Berlingske Tidende« i Dagene den 19.—23. Marts 1941. (Artiklerne formuleret af Egebjerg). Der blev det gjort gældende, at de nødvendige 200 Mill. Kr. — altsaa et langt mindre Beløb end de ovenfor omtalte — absolut maatte lægges ud af Nationalbanken, og at Tilvejebringelse af Pengene uden om Nationalbanken vilde nedsætte Beskæftigelsesplanernes Virkninger til et beskedent Størrelsesforhold.

III.

Dernæst Spørgsmaalet om Knaphedsprisstigning og Inflation og Prisforhøjelsernes større eller mindre Tilbøjelighed til at forsvinde igen efter Krigen. Professor Jørgen Pedersen tilbyder at »bringe Orden i den Forvirring, Udvalget her har anrettet«. Betænkningens indledende Afsnit, hvor de nævnte Problemer er omtalt, kunde have været mere udførligt og Udtrykkene maaske sine Steder have været heldigere valgt. J. P.s Fortolkning giver imidlertid ikke Læserne nogen god Vejledning til en bedre Forstaaelse. J. P. tillægger Udvalget Meninger, som det ikke har givet Udtryk for og ikke nærer — og tager sig derefter til Hovedet over Udvalgets Taabelighed.

Der staar ikke i Betænkningen, at der efter en Inflation altid maa komme en Deflation. Det er i det Stykke af Betænkningen, J. P. citerer paa S. 259 i sin Artikel, forudsat, at man ønsker at undgaa en varig Forringelse af den danske Krones Værdi. Det paa-peges, at saafremt der først er foregaaet en Inflation, kan den varige Nedsættelse af Pengeværdien kun undgaas ved, at man bag-efter foretager en Deflation. Da dette er en smertefuld Proces, som de fleste ogsaa gerne vil slippe for, konkluderes der i, at man for at komme uden om begge de to ubehagelige Alternativer saa vidt muligt maa undgaa Inflationen. Dette er ikke nye, epokegørende videnskabelige Opdagelser, men elementære Sandheder, som det maaske kan være nyttigt indledningsvis at foreholde de Politikere, for hvem Betænkningen fortrinsvis er beregnet.

Endvidere staar der ikke i Betænkningen, at Landbrugsproduktionen ikke kan opretholdes uforandret, hvis ikke Landbrugsvarernes Priser er saa høje, at Landejendommenes Købesummer bliver fuldt forrentet. Udvalget nærer selvfølgelig ikke denne Opfattelse. I det paagældende Afsnit af Betænkningen omtales Mulighederne for at faa Priserne ned igen efter Krigen. Det udtales, at det antagelig vil gaa forholdsvis let, for saa vidt angaar Knaphedsprisstigningerne. Naar Indkøbspriserne (cif) for Importvarer falder, og naar Produktionsomkostningerne gaar ned, fordi det atter lader sig gøre at gaa over til de normale Varer og Produktionsmetoder, saa finder man det naturligt, at Priserne nedsættes. Hvis man derimod vil drive Prissænkningen saa langt, at Produktionsfaktorernes (herunder Driftsherrernes) Aflønning beskæres — altsaa foretage en Deflation — saa vil Produktionsfaktorernes Indehavere sætte sig til Modværge. Arbejderne vil søge at opretholde Nominallønnen gennem deres Fagforeninger, og Driftsherrerne vil, hvor det lader sig gøre, prøve at opretholde Priserne ved Hjælp af stiltiende og udtrykkelige Prisaftaler og lignende monopolistisk Politik. I Landbruget er Driftsherrerne for mange til at benytte denne Udvej, men Tredivernes Udvikling Verden over har lært os, at de kan opnaa noget lignende ad den politiske Vej, ved Landbrugsordninger, Valutapolitik o. l. Alt i alt vil en Deflation give Anledning til en Række økonomiske, sociale og politiske Vanskeligheder — som ikke er nærmere specificeret i Betænkningen, hvor der blot er henvist til tidligere Erfaringer.

En af Vanskelighederne ved efter en Inflation at faa Priserne ned paa den gamle Højde er den af J. P. fremhævede: Hvis Løn-

ningerne ikke nedsættes, kan Priserne ikke falde under en vis Højde, uden at Produktionen delvis bliver urentabel og formindskes. Thi Lønnen indgaar i Grænseomkostningerne. I Modsætning til, hvad der gælder Lønningerne, reduceres de Beløb, der staar til Raadighed til Forrentning af den investerede Kapital og til Driftsherregavinst, automatisk, naar Priserne falder, og da Rente af Anlægskapitalen ikke indgaar i Grænseomkostningerne, kan bl. a. Landbrugsproduktionen fortsætte uforandret, selv om der ikke opnaas fuld Forrentning af Ejendommenes Købesummer. Men dette udelukker ikke, at der efter en Inflation kan blive stillet Krav om, at der bliver ansat saadanne Valutakurser eller gennemført saadanne Landbrugsordninger, at Nedgangen i Købesummernes Forrentning i hvert Fald delvis afbødes — Krav, hvis Imødekommenelse vil medføre, at Landbrugsvarernes Priser vil komme til at ligge paa et højere Niveau end det, der vilde herske, hvis Ejendomspriserne ikke var blevet skruet i Vejret som Følge af Inflationen.

Noget saadant risikerer men naturligvis særlig, hvis Gælden under Inflationen er blevet sat op i Takt med Stigningen i Handelsværdierne, saaledes at Prisfald ret hurtigt fører til Gældskrise. Heldigvis har Gældsudviklingen under den nuværende Krig hidtil været langt gunstigere end under den forrige Inflation. Men at dette fortsat vil være Tilfældet, har man ikke nogen absolut Garanti for. (Derfor Udvalgets Forslag om Skærpelse af Maksimumsgrænsen for Belaaning af faste Ejendomme).

Hvis et stort Antal Ejendomme er omsat til Priser, der ligger omkring de ved Inflationens Slutning herskende Handelsværdier, kan man endvidere heller ikke se bort fra den Mulighed, at Krav kan blive rejst om Foranstaltninger, som kan sikre, at disse Handelsværdiers Forrentning nogenlunde opretholdes, selv om Gælden ikke er steget. Et er naturligvis, at saadanne Krav og tilsvarende Krav om Forhindring af Gældskrise rejses, et andet at de imødekommes. I hvilken Grad dette sker, vil afhænge af de politiske Konstellationer, som imidlertid ikke kan forudses. Naar J.P. henviser til Tredivernes urentable Landbrugsproduktion og betragter den som et Bevis paa, at Krav af den nævnte Art ikke efterkommes, synes han ganske at have glemmt Kronesækningen og de andre Foranstaltninger, der forhindrede, at Landbrugs krisen blev endnu værre.

Endelig dette: Hvis Priserne ikke opretholdes, men Deflationen gennemføres, taber de, der har købt Ejendomme til høje Priser,

en Del af deres Formue og synes derfor, de lever i en uretfærdig Verden. Ogsaa dette medvirker til at gøre Deflationen til — som der staar i Betænkningen — en besværlig og smertefuld Proces. Det, der giver Deflationen denne Karakter, er ikke alene rent økonomiske Problemer som Produktionens Opretholdelse, men ogsaa Tab, Misfornøjelse, social Uro og politisk Strid.

Udvalget har ikke, som J. P. paastaar, sagt god for den Opfattelse, at de ved Krigens Slutning herskende Handelsværdier paa Landbrugsejendomme skal forrentes, eller »fremstillet Sagen, som om dette var en Naturlov«. (For at forebygge en Mulighed for Misforstaaelse tilføjes, at de foranstaaende Bemærkninger heller ikke bør udlægges derhen, at undertegnede tiltræder denne Tese). Det har naturligvis slet ikke været Tanken i den foreliggende Betænkning at tage Stilling til det Spørgsmaal, hvilket Prisniveau vi skal have efter Krigen. De saa haardt kritiserede Udtalelser er blot rent indledende Bemærkninger om de Problemer og Vanskeligheder, Prisstigning og Prisfald medfører.

IV.

Professor Jørgen Pedersen kritiserer (S. 269) Udvalget, fordi det har udtalt, at yderligere Prisforhøjelser paa Landbrugsvarerne ikke vil fremkalde større Produktion. Han hævder heroverfor, at der er store Muligheder for øget Produktion ved Tilførsel af mere Arbejdskraft. Men hvor vil J. P. fremskaffe egnet Arbejdskraft fra? Naar man ved, at det har frembudt Vanskeligheder at skaffe den Arbejdskraft, Landbruget om Sommeren har Brug for ved det nuværende Produktionsomfang, og naar man kender den herskende Uvilje mod Tvangsforanstaltninger, maa man have Lov til at gaa ud fra, at den til Produktionens Udvidelse nødvendige Arbejdskraft ikke vilde staa til Raadighed. Forøvrigt kunde Arbejdskraften selv ved Tvangsforanstaltninger ikke skaffes til Veje, uden at anden Produktion, f. Eks. Brændselsproduktionen, vilde komme til at lide under det. Og saa er det jo tvivlsomt, hvad der er vundet. J. P. siger selv, at det er et Spørgsmaal, om det er særligt ønskeligt at forøge Landbrugsproduktionen i Øjeblikket.

J. P. gaar haardt i Rette med Udvalget, fordi det ikke har begrundet sin Udtalelse om Prisforhøjelsers Indvirkning paa Land-

brugsproduktionen. (Begrundelse findes i en ikke offentliggjort Skrivelse af 10. April 1943 fra Udvalget til Finansministeren). Imidlertid synes man med lige saa stor Styrke at kunne forlange, at J. P. udformer sin modsatte Paastand nærmere. Betydningsfulde Faktorer saavel i Udlandet som i Indlandet lytter uden Tvivl med Interesse til økonomiske og landbrugskyndige Autoriteter, der hævder, at Landbrugsproduktionen kan stimuleres ved Prisforhøjelser. Man bør derfor ikke fremsætte en saadan Paastand uden samtidig nærmere at dokumentere, at Arbejdskraften kan skaffes, og at det kan ske paa en Maade, der stemmer med det danske Samfunds Interesser.

V.

Alle de i Afsnit I—III foran behandlede mere teoretiske Spørgsmaal, som Professor Jørgen Pedersen har været saa ivrig for at fremdrage og diskutere, er i Virkeligheden kun af mindre Betydning for Bedømmelsen af Udvalgets positive Forslag. Hvordan det nu end er sket, er der fremkommet en stor Mængde ledige Penge, og Nationalindkomsten, regnet i Penge, er steget, medens Vareudbudet er blevet stadig mindre, saaledes at der er opstaaet en betydelig Spænding mellem Efterspørgsel og Udbud. Spørgsmaalet er herefter, om denne Udvikling indebærer nogen Risiko, og hvad der i saa Fald kan gøres for at afbøde denne Fare.

Spændingen mellem Indkomster og Vareudbud ser J. P. ingen Fare i. Vi har jo Prisdirektoratet, og bortset fra det sorte Marked, der intet væsentligt betyder her i Landet, kan Priserne ikke overstige de fastsatte Maksimalpriser. Stigningen i Pengeindkomsterne er da et Gode og ikke et Onde. I Stedet for at drive Priserne op medfører den voksende Købeevne, at der bliver købt større Mængder Konsumgoder, og derved forøges Beskæftigelsen. (S. 263). At opkræve Skatter, der begrænser Forbruget, er derfor skadeligt. Det fremkalder Arbejdsløshed. (S. 268). Priserne maa holdes ved Hjælp af direkte Priskontrol, Rationering og Investeringskontrol. (S. 271).

Hertil er for det første at sige, at hvis man ved den sorte Børs forstaar alle de Tilfælde, hvor Prislovens Bestemmelser omgaas, turde den omfatte en Del mere end Kaffebarerne og Suhmsgades Folkekøkken. Erfaringen viser, at jo større Vareknapheden bliver, des større bliver ogsaa Faren for, at Prisbestemmelserne omgaas. Det har ganske vist ogsaa vist sig, at den direkte Priskontrol no-

genlunde kan holde Prisstigningerne i Skak, selv om der hersker et temmelig stort Misforhold mellem Efterspørgsel og Udbud. Men man maa dog gaa ud fra, at en Begrænsning af de Beløb, Befolkningen har til Raadighed til Forbrug, kan være en værdifuld Støtte for den direkte Prisregulering, naar Spændingen mellem Indkomster og Varemængde kommer op paa en vis Styrke.

Hvad angaar Spørgsmaalet, hvorvidt de af Udvalget foreslaaede, senere delvis gennemførte Skatter maa antages at fremkalde Arbejdsløshed, skal for Fuldstændigheds Skyld først drøftes, om de indirekte Afgifter medfører Arbejdsløshed i Produktionen af selve de afgiftsbelagte Varer. (J.P. har ikke paastaaet dette). Under normale Forhold vil den af indirekte Afgifter fremkaldte Prisforhøjelse fremkalde en vis Nedgang i Forbruget, selv om denne ved Varer med uelastisk Efterspørgsel ofte er meget lille, og herved kan der opstaa en vis Arbejdsløshed. I Øjeblikket foreligger imidlertid — som fremhævet i Betænkningen — i Kraft af Raastofmangelen en saadan Forskel mellem den tilladte Pris og den højeste Pris, der kunde opnaas for de faktisk udbudte Mængder, at Prisen paa de Varer, for hvilke der blev foreslaaet Afgiftsforhøjelser, kunde sættes op uden nogen Nedgang i de omsatte Mængder. Der bliver ikke drukket en Pilsner mindre eller røget en Cigaret mindre som Følge af de foretagne Afgiftsforhøjelser. De indirekte Afgifter kommer ligesom de direkte Skatter blot til at begrænse de Beløb, Skatteyderne har til Raadighed til Varekøb eller til Opsparing.

Spørgsmaalet er derefter, om der herved fremkaldes Arbejdsløshed. Det er usandsynligt, at dette skulde blive Tilfældet i nogen nævneværdig Grad. J. P. anvender i sin Diskussion af Indkomst-udviklingens Betydning for Beskæftigelsen uden nogen Modifikation den Ekspansionsteori, der blev skabt i Tredivernes Depressionsperiode under helt andre Forudsætninger m. H. t. Prissituation og navnlig Raavaretilgang. Han forudsætter, at Produktionen vil udvides, indtil der ikke længere er mere Arbejdskraft at faa. Raavaremangelen optræder slet ikke i hans Artikel. Han undrer sig paa S. 263 nederst over, at den uhyre Indtægt, der er skabt under Krigen, ikke forlængst har ført til en forrygende Mangel paa Arbejdskraft, og mener ikke, at Forklaringen kan være nogen anden, end at Opsparingen har været uhyre stor. Mon ikke ogsaa Mangelen paa Raastoffer spiller en vis Rolle? Forøvrigt har vi jo i de sidste Par Aar haft praktisk talt fuld Beskæftigelse i Sommertiden.

Under de herskende Forhold kan stort set alle de Varer afsættes, som man overhovedet har Raavarer til at fremstille, og det gælder nok ogsaa, selv om de af Udvalget anbefalede Skatter opkræves. Der er derfor ingen Grund til at tro, at Skatterne skulde medføre Arbejdsløshed af nogen Betydning. I Stedet maa man delvis se dem som et Middel til at imødegaa Faren for, at de givne Varemængder omsættes til stigende Priser.

Forøvrigt burde det være J. P. en Trøst, at de omtalte Skatter antagelig kun begrænser Forbrugsudgifterne i forholdsvis begrænset Omfang, da Hovedparten af Pengene maa antages at blive taget af Midler, der ellers vilde være blevet opsparet. Skatterne maa derfor i første Række ses som et Middel til at begrænse Tilvæksten i de ledige Penge i Pengeinstitutterne, selv om de ogsaa vil have en vis Virkning paa Forbrugsudgifterne.

Dernæst Problemet om den netop omtalte *Pengeledighed*. Dette er — hævder J. P. — blot et Spørgsmaal om Regulering af Rentefoden (S. 271). Han mener ikke, der er nogen Fare for, at Forretningsfolk efter Krigen skal drive Priserne i Vejret med deres ledige Penge. Han er af den Opfattelse, at det er mindst lige saa sandsynligt, at Erhvervslivets Folk, belært af Tabene paa de hastige Indkøb efter sidste Krig, vil drive en Slags Købestrejke. Det ligner ikke Forretningsfolk at forøge deres Lager i et vigende Marked. (S. 267).

Nej, men i første Omgang bliver der ikke Tale om at samle store Lagre, men om at købe ind til den løbende Afsætning og her spiller Forventningerne om den senere Prisudvikling ikke saa stor Rolle. Hvem garanterer desuden for, at der bliver Tale om et *vigende* Marked? J. P. indrømmer straks efter, at der kan blive fremsat Lønkrav, hvis Imødekommelse kan føre til Prisstigning, Inflationsfrygt og Panikkøb.

Det er naturligvis rigtigt, at Befolkningen, hvis den i denne eller andre Situationer ønsker at mobilisere sin Købekraft til Varekøb, ikke blot kan købe for de ledige Penge, der er ophobet under Krigen, men ogsaa for sine øvrigt Indskud i Pengeinstitutterne. Og den Del af Befolkningen, der ønsker at købe, kan skaffe sig Penge ved at sælge Værdipapirer til de andre. Men det turde dog være at gaa for langt at sige, at Spørgsmaalet om, hvorvidt Forretningsfolk vil købe, ikke har noget at gøre med de ledige Penge. (J. P. Side 267). Fra Erhvervslivets Synspunkt er de under Krigen opsamlede ledige Penge for en stor Del Midler, der er frigjort ved Realisation af Varelagre, og repræsenterer derfor en

Kapital, som det vil falde Driftsherrerne naturligt igen at anvende til Vareindkøb, naar Lejlighed atter byder sig. Den øvrige Formue vil derimod kun blive mobiliseret i særlige Situationer.

Hvis Pengeledigheden efter Krigens Ophør skulde vise sig at indebære Risiko for Prisstigning, vil det mest nærliggende Middel efter J. P.'s Opfattelse være, at man bevarer Rationering, Importregulering og Priskontrol, indtil der er faldet Ro over Gemytterne. Ja, uden Tvivl. Men det kan næppe heller skade, at man søger at støtte disse Reguleringsforanstaltningers Effektivitet ved at begrænse Tilvæksten i de ledige Penge i den Udstrækning det lader sig gøre. J. P. udtaler, at man ikke kan imødegaa den Risiko for Prisstigning, der eventuelt knytter sig til Pengerigeligheden, ved at gøre Folk illikvide, uden at man derved fremkalder en uhyre Rentestigning, som kun meget faa kan være interesseret i. Hertil er at svare, at der ikke er nogen Fare for, at det gaar saa vidt.

VI.

I den Diskussion, Udvalgsbetænkningen har givet Anledning til, har Kritikerne navnlig fremhævet direkte Priskontrol, Rationering og Investeringskontrol paa Bekostning af Skatter og lignende finansielle Foranstaltninger. Den Misforstaaelse kan derfor let opstaa, at Udvalgets Kritikere repræsenterer de mere moderne Metoder, medens Udvalgets Medlemmer er nogle gammeldags Kvantitetsteoretikere, der tænker sig Prisniveauet holdt i Skak ved, at man holder Betalingsmidlernes Mængde¹⁾ eller i hvert Fald Forbrugsudgifterne i et passende Forhold til Vareudbudet. Maaske kan ogsaa den Omstændighed, at Omtalen af de finansielle Foranstaltninger af tekniske Grunde fylder mest i Betænkningen, faa mindre grundige Læsere til at tro, at det er disse Ting, Udvalget særlig

¹⁾ J. P. fremdrager S. 267 øverst en Udtalelse fra Betænkningens Afsnit om Fremtidsudsigterne, hvor det siges, at der ogsaa i den første Tid efter Krigen vil foreligge en betydelig Spænding mellem Betalingsmidlernes Mængde og den til Raadighed staaende Vareforsyning. J. P. karakteriserer denne Bemærkning som den rene Kvantitetsteori. Den er imidlertid ikke udsprunget af nogen kvantitetsteoretisk Tankegang. Meningen er at sige, at de store Indskud i Pengeinstitutterne udgør en Købeevne — og i Forhold til Varemængden en abnormt stor Købekraft — som kan blive mobiliseret, hvis Indehaverne er besjælet af den dertil svarende Købevilje. (I saa Fald omsættes Pengene fra et Forraad til en Strøm). Om denne Købevilje kan antages at komme til at foreligge, diskuteres i det umiddelbart efterfølgende.

sætter sin Lid til, skønt den direkte Pris- og Lønregulering er sat i Spidsen og særlig understreget i Afsnittet om Midlerne mod Prisstigning. Ogsaa det Forhold, at Udvalgets Skrivelse af 10. April 1943 til Finansministeren, hvori det i utvetydige Vendinger tog til Orde for Gennemførelse af almindeligt Prisstop, ikke foreligger offentligt, kan bidrage til den samme Misforstaaelse.

Spørgsmaalet er ikke et Enten-Eller. Problemet er heller ikke, om den direkte Prisregulering eller de finansielle Foranstaltninger skal spille Hovedrollen i Inflationsbekæmpelsen. Udvalget og dets Kritikere er enige om, at man i første Række maa sætte sin Lid til den direkte Pris- og Lønfastsættelse, saavel naar det gælder at bekæmpe Prisstigningerne under Krigen, som i det Tilfælde, at Pengeledigheden efter Krigen skulde vise sig at indebære Fare for Priseniveauet. Det, der staar til Diskussion, er, om det ogsaa har Interesse at støtte disse Foranstaltninger ved finansielle Midler.

Spørgsmaalet er følgende: Naar Politikerne viser sig villige til at imødegaa Pengerigeligheden ad Skattevejen og spørger Økonomerne til Raads, skal disse da svare: Nej, Skatter er unødvendige. Pengerigeligheden medfører ikke nogen Inflationsfare, Priskontrolraadet klarer Ærterne.

Eller billiger man ud fra følgende Betragtninger, at Udvalget har tilraadet Politikerne at gennemføre nye Skatter: Beskatningen kan til en vis Grad begrænse Forbrugsudgifterne og derved støtte Priskontrollen, og den kan navnlig i en vis Udstrækning beskære Tilvæksten i de ledige Penge. Disse ledige Penge kan efter Krigen 1) eventuelt vise sig at indebære Risiko for Prisstigning, 2) medføre, at Renteniveauet bliver lavere, end man ønsker det, eller, hvis Rentefaldet skal forhindres, 3) omsætte sig i rentebærende Statsgæld. Disse Ulemper imødegæes i hvert Fald i den Udstrækning, hvori det viser sig muligt at bremse Pengerigelighedens Vækst ad Skattevejen. Selv om den Beskatning, man i Praxis kan faa gennemført, langt fra løser hele Pengerigelighedens Problem, er det derfor alt i alt bedre at faa Skatterne end at undvære dem.

J. P. giver sin Tilslutning til Merindkomstkatten, og den har ogsaa for Udvalget været Hovedpunktet blandt de finansielle Forholdsregler. Den opsuger en Del af de ledige Penge, der er mest farlige, og er derfor i særlig Grad egnet til at sætte ind overfor de tre ovennævnte Ulemper — og den stemmer tillige med de flestes Anskuelser om social, fordelingsmæssig Retfærdighed.

Til at beskatte Merindtægterne i Landbruget foreslog Udvalget en ekstraordinær Grundskyld af Landbrugsejendomme med over 6000 Kr.s Grundværdi — her er J. P. maaske dog ikke med længere — og medregnes denne Skat til Merindkomstbeskatningen, andrager denne ca. Halvdelen af de af Udvalget foreslaaede Skatter. Dertil kom en 10 % Forhøjelse af Indkomstskatten til Staten. Denne Skatteforhøjelse vilde i særlig Grad ramme de mere velhavende. Den vilde derfor for en stor Del blive taget af Opsparingen, og vilde i tilsvarende Omfang ikke kunne fremkalde Arbejdsløshed.

Tilbage staar de indirekte Afgifter — omkring en Tredjedel af de foreslaaede Skatter. Her maa det i særlig Grad være, Uenigheden kommer frem. J. P. vil hævde, at disse Skatter medfører Arbejdsløshed, medens Udvalget ikke mener, dette er Tilfældet i nævneværdigt Omfang.

Men trods visse Divergenser er Afstanden mellem Udvalget og dets Kritikere, fornemmelig Professor Jørgen Pedersen, maaske, naar alt kommer til alt, knap saa stor, som de stærke Ord kunde lade formode.

OM FINANSTEORETISK FÖRLOPPSANALYS¹⁾

AV HARALD DICKSON

I teorien för det offentligas finanspolitik kan man bl. a. urskilja *två problem*: 1) På vilka olika sätt kan det offentliga genom finanspolitiska åtgärder bidra till att upprätthålla den ekonomiska aktiviteten på en önskad nivå? 2) Hur inverkar på lång sikt en sådan konjunkturreglerande finanspolitik på de offentliga finanserna (t. ex. på statsskulden, de offentliga ränteutgifterna och skatterna) och på det ekonomiska livet i övrigt?

Lösningarna till dessa problem äro uppenbarligen beroende dels av hur den önskade ekonomiska aktiviteten är definierad, dels av förutsättningarna, som ju kunna varieras i det oändliga. Men icke ens om den önskade ekonomiska aktiviteten är klart definierad och förutsättningarna fullständigt angivna, är det säkert, att lösningarna äro entydigt bestämda. Det kan nämligen tänkas, att under givna förutsättningar den önskade aktiviteten kan uppnås på flera olika sätt. Mot varje sådan lösning av det första problemet svarar då (under de givna förutsättningarna) en lösning till det andra problemet. De båda problemen lämna alltså ett obegränsat utrymme för tankeexperiment, och en någorlunda grundlig diskussion skulle kräva en betydligt större plats än den som finnes tillgänglig inom ramen för en tidskriftsuppsats. Därför kommer jag här huvudsakligen att inskränka mig

¹⁾ Några anmärkningar i anslutning till *Kjeld Philip: »Bidrag til Læren om Forbindelsen mellem det offentliges Finanspolitik og den økonomiske Aktivitet»*. Professorerna *Erik Lindahl* och *Gunnar Myrdal* läste manuskriptet i dess första utformning och gävo värdefulla uppslag till omarbetning, som jag till stor del begagnat mig av. Härför ber jag att till dem få framföra ett hjärtligt tack. *H. D.*

till att med en del exempel antyda de metoder, varmed de båda problemen kunna angripas.

Med exemplen på problemet nr 1 avser jag dessutom att närmare klarlägga en punkt i *Kjeld Philips* avhandling om »Det offentliga Finanspolitik og den økonomiske Aktivitet«, närmare bestämt denna avhandlings § 156. Vad Philip där vill visa är, hur under vissa förutsättningar den ekonomiska aktiviteten kan regleras genom anpassningar av de direkta skatterna. Han tänker sig, att de styrande ha en viss uppfattning om vad som är den mest önskvärda aktiviteten, och att de jämföra den faktiska aktiviteten med den önskade. Om aktiviteten tenderat att bli för stor (eller om priserna börjat stiga), hålla de tillbaka den genom att öka skatterna; om den tenderat att bli för liten, stimulera de den genom att minska skatterna. Philip anger storleken av den skatteförändring, som under vissa förutsättningar behövs för att aktiviteten skall återgå till den önskade nivån, men det han säger förefallar mig missvisande, och jag ämnar för den skull försöka utreda sammanhanget något mer ingående. Därvid kommer jag att visa, hur man vid behandlingen av detta problem kan undvara den av Philip begagnade *ex-ante-ex-post*-metoden med dess antaganden om precisa anteciperade storheter för varje period. Mitt förslag går ut på att i analysen *ersätta de anteciperade storheterna med ett slags hypotetiska storheter, som antyda subjektens handlingsbenägenheter*¹⁾.

Med exemplen på problemet nr 2 (långtidsproblemet) avser jag — förutom att antyda en metod för dess behandling — också att belysa frågan, *vart det i längden kan bära hän, om den ekonomiska aktiviteten upprätthålles med hjälp av offentliga budget-*

¹⁾ Erik Lindahl var inne på en liknande tanke i sina *Studies in the Theory of Money and Capital*, och jag förmodar, att det är därifrån, som jag fått idén. Han skriver där (sid. 37): »Plans are thus the explicit expression of the economic motives of man, as they become evident in his economic actions. The variations among economic motives may be introduced as special assumptions concerning the content of the plans«. Det är i anslutning till detta, som *Ohlin* (Ekonomisk Tidskrift 1941, sid. 175) skriver: »Jag måste emellertid erkänna att det icke är alldeles lätt att få ett grepp på innebörden av Lindahls planbegrepp«. Möjligen kan min framställning bidra till klarläggandet av detta begrepp. Redan nu kan jag nämna, att termen »plan« är missvisande, och att det förmodligen till stor del är denna term, som är skulden till att begreppet hittills förblivit så dunkelt.

underskott; särskilt kommer räntepolitikens betydelse för utvecklingen på lång sikt att framhållas.

Begrepp och symboler införs under framställningens gång utan att definieras särskilt noggrant. I slutet av uppsatsen tillfogas ett *bihang* med mer utförliga bestämmningar av de begrepp, som de olika symbolerna beteckna.

I. Skatternas anpassning efter en ändrad efterfrågan på varor och tjänster.

1. Problemställningen.

Philip uppfattar icke beskattningen som något universalmedel för den ekonomiska aktivitetens och prisnivåns reglering. Tvärtom säger han uttryckligen, att i verkligheten många olika medel måste tillgripas. Under vissa förenklande förutsättningar skulle man dock kunna upprätthålla den önskade aktiviteten endast genom att anpassa skatternas storlek. Ett sådant teoretiskt fall behandlar han i sin § 156. Han inför beteckningen Q för de privata subjektens skatteutgifter till det offentliga och beteckningen I för de privata subjektens inkomster eller den ekonomiska aktiviteten¹⁾. Om man kunde utgå från att vissa storheter (sparandet, investeringen och intäkterna från det offentliga) vore

¹⁾ *Philip* försöker sig aldrig på någon definition av begreppet aktivitet. Han skiljer det icke heller klart från begreppet inkomst. Dessa båda begrepp böra dock icke uppfattas som identiska. Med *aktivitet* tycks *Philip* närmast mena mängden av utfört mänskligt arbete — hur nu det skall mätas. Detta framgår särskilt av § 152. *Inkomsterna* är någonting annat. De innehålla icke blott arbetslöner utan också ränteinkomster m. m. Beträffande ränteinkomsterna skulle visserligen kunna invändas, att ett subjekts ränteintäkter motsvaras av lika stora ränteutgifter för ett annat subjekt, så att nettot av ränteinkomsterna sammanlagt blir noll. Men denna invändning håller endast, då det gäller de samlade inkomsterna i ett slutet samhälle. Vad här främst kommer att intressera oss, är aktiviteten och inkomsterna inom den privata sektorn av ett öppet samhälle, och där kan nettot av ränteinkomsterna vara positivt eller negativt på grund av ränteöverskott eller ränteunderskott i förhållande till utlandet och — vilket här är av särskilt intresse — den offentliga sektorn. Någon likhet behöver alltså icke råda mellan inkomster och aktivitet. Här är det för inkomsterna, som beteckningen I kommer att användas. För det ännu vagare begreppet aktivitet användas ingen särskild beteckning. (Skulle någon bokstav användas, borde det väl vara A hellre än I. Att *Philip* i § 156 använder beteckningen I för aktiviteten tyder på, att han har inkomsterna i tankarna, men identifierar dem med aktiviteten).

oberoende av förändringar i skatterna Q , så skulle, säger Philip, »Opgaven alene bestaa i stadig at betragte I , og hver Gang ${}_jI > {}_sI$, hvor ${}_jI$ er den sidste lagttagelse og ${}_sI$ den fastlagte Norm, skulde man forøge Q med $({}_jI - {}_sI)$, og var ${}_jI < {}_sI$, skulde man formindske Q med ${}_sI - {}_jI$, hvorved man vilde opnaa, at ${}_{j+1}I = {}_sI$, medmindre der i Situation $j + 1$ opstod nye Momenter af forstyrrende Art, der da maatte neutraliseres i den efterfølgende Situation«.

Det framgår icke fullt klart, på vilka förutsättningar detta bygger, m. a. o. vad Philip menar med att inga »nye Momenter af forstyrrende Art« uppstå. I det följande kommer jag först att arbeta med *vissa nära till hands liggande förutsättningar*. Det visar sig då, att *Philips slutsats icke stämmer med dessa förutsättningar*: en sådan skatteförändring, som Philip nämner, skulle icke göra inkomsterna ${}_{j+1}I$ lika med det av de styrande önskade beloppet ${}_sI$. Sedan detta konstaterats, kommer jag att i ett finstilt avsnitt närmare undersöka, hur man kan komma fram till Philips slutsats, och vad Philip sålunda kan förmodas mena med att inga »nye Momenter af forstyrrende Art« uppstå.

2. Inkomstbegreppet antydes.

Först gäller det att klargöra, vad som menas med *inkomsterna*. I. För ett ekonomiskt subjekt och även för en grupp av ekonomiska subjekt gäller identiteten

$$I = T - U + V + W$$

där

T är *intäkterna* (huvudsakligen försäljnings- och ränteintäkter),

U är *inkomstutgifterna*, d. v. s. sådana utgifter, som varken räknas till skatteutgifterna Q eller till konsumtionsutgifterna K (huvudsakligen inköp av produktionsfaktorer och ränteutgifter),

V är *investeringen* (mer exakt uttryckt: nettorealinvesteringen),

W är *de finansiella vinstinkomsterna* tagna netto (huvudsakligen vissa realisationsvinster med avdrag av vissa realisationsförluster).

För att ej onödigtvis belasta framställningen antar jag (liksom Philip underförstått gör), att $W = 0$, så att

$$I = T - U + V \quad (1)$$

3. *Förloppsbeskrivningen.*

Efter denna antydan av det här använda inkomstbegreppet övergår jag till förloppsbeskrivningen. De antagna förutsättningarna införs under beskrivningens gång.

Perioderna 0 och 1.

Den ekonomiska aktiviteten har under perioden 0 varit just så stor som de styrande önska, att den skall bli även i fortsättningen. Under perioden 1 bibehålls den ekonomiska politiken oförändrad, och det visar sig, att denne period blir lika med den föregående i fråga om alla de storheter, som ingå i inkomstuttrycket 1. Alltså bli även inkomsterna oförändrade:

$${}_1I = {}_0I = {}_3I \quad (2)$$

där ${}_3I$ är den inkomst, som de styrande anse mest önskvärd.

Perioden 2.

För perioden 2 bibehålls skatterna oförändrade:

$${}_2Q = {}_1Q \quad (3)$$

Emellertid inträffa vissa *förändringar i de olika subjektens handlingsbenägenheter*. Sådana förändringar kunna beskrivas genom att man anger, hur subjekten skulle ändra sitt handlande, om vissa betingelser bleve oförändrade. Låt oss här angiva, hur handlandet skulle ändras, om alla de privata subjektens alla olika slags intäkter T bleve oförändrade, d. v. s. om ${}_2T$ bleve lika med ${}_1T$ för varje privat subjekt och alltså även för den privata sektorn¹⁾ som helhet:

1) De privata subjekten skulle minska sina konsumtionsutgifter till den privata sektorn (K_p) med ΔK_p .

2) De privata subjekten skulle minska sina inkomstutgifter till den privata sektorn (U_p) med ΔU_p . Denna utgiftsminskning skulle uteslutande gälla realkapital, som är så varaktigt, att man kan bortse från avskrivningarna därå under den korta perioden 2. Någon minskning i avskrivningarna skulle utgiftsminskningen alltså icke medföra. Eftersom nettorealinvesteringen V är lika med inköpen av realkapital minus försäljningen av och avskrivningarna på realkapital skulle alltså även V minskas med ΔU_p , om alla slags intäkter (och därmed även försäljningen av realkapital) bleve

¹⁾ Om begreppet ekonomisk sektor se Ragnar Frisch, *Ökosirk-systemet*, Ekonomisk Tidskrift 1943, sid. 106.

oförändrade, och om inköpen av realkapital minskades på det sätt, som (enligt vad jag nyss antagit) då skulle bli fallet.

3) Det offentligas utgifter till den privata sektorn skulle minskas med ΔT_o .

4) Utlandets utgifter till det här studerade samhällets privata sektor skulle minskas med ΔT_u ¹⁾.

Låt oss nu undersöka, hur inkomsterna påverkas av dessa förändringar. Detta kan ske genom en undersökning av hur inkomsternas olika komponenter (T, — U och V) påverkas.

Intäkterna T utgöras av intäkter från andra privata subjekt (T_p), från det offentliga (T_o) och från utlandet (T_u). De förstnämnda (T_p) äro praktiskt taget blott andra sidan av de privata subjektens utgifter till den privata sektor (K_p och U_p)²⁾. På samma sätt är T_o lika med det offentligas utgifter till den privata sektorn och T_u lika med utlandets utgifter till den privata sektorn. Låt oss nu antaga, att perioden är så kort, att den intäktsminskning, som faktiskt inträffar, icke hinner påverka subjektens utgifter, d. v. s. att var och en ger ut lika mycket, som han skulle ha gjort, om hans intäkter varit oförändrade³⁾. På grund av antagandena 1 och 2 ovan bli då K_p och U_p beloppen ΔK_p resp.

¹⁾ Den ex-ante-ex-post-teoretiska motsvarigheten till dessa fyra antaganden är, att alla vänta sig oförändrade intäkter, att de privata subjektens planerade konsumtions- och inkomstutgifter till den privata sektorn äro ΔK_p resp. ΔU_p mindre än motsvarande utgifter under perioden 1, att deras investering ex ante är ΔU_p mindre än under perioden 1, och att de offentliga och utländska subjektens planerade utgifter till den privata sektorn äro ΔT_o resp. ΔT_u mindre än motsvarande utgifter under perioden 1. Olägenheten med ett sådant antagande är, att intäktsförväntningarna i verkligheten ofta äro så vaga, och att många utgifter planeras så ytterligt kort tid i förväg. Philip tycks tänka sig, att en skatteförändring skall kunna ske för varje period. Perioderna kunna då icke vara hur korta som helst; i varje fall kunna de icke vara kortare än ett dygn. Snarare får man väl tänka sig en vecka eller en månad. Men med så långa perioder är det föga antagligt, att några fullständiga antecipationer om en periods intäkter och och utgifter finnas vid dess början.

²⁾ Se § 21 nedan!

³⁾ Något antagande, som motsvarar detta, behöver icke göras, om man använder ex-ante-ex-post-metoden. Då ligger nämligen i själva begreppet *period* (hos Philip »Situation«), att planerna (»Dispositionerne ex ante«) icke förändras under en period. Philip skriver (sid. 16 f.), att så snart »Borgerne ændrer deres Dispositioner ex ante«, så »har man forladt den ene Situation og er gaaet over i den anden — —. En Situation varer saaledes saalænge, Dispositionerne ex ante holder sig uforandret«. Som framgår av nästa not, är Philip dock icke fullt konsekvent härvidlag.

ΔUp mindre än under den föregående perioden. T_p blir alltså $\Delta Kp + \Delta Up$ mindre än det då var. På grund av antagandena 3 och 4 minskas T_o och T_u med ΔTo resp. ΔTu . Sammanlagt minskas alltså intäkterna T med $\Delta Kp + \Delta Up + \Delta To + \Delta Tu$, som vi kunna kalla ΔT , så att

$${}_2T = {}_1T - \Delta T \quad (4)$$

På grund av antagandet 2 jämte antagandet, att intäktsminskningen icke hinner påverka utgifterna, minskas inkomstutgifterna U med ΔUp , så att

$$-{}_2U = -{}_1U + \Delta Up \quad (5)$$

Investeringen V skulle enligt antagandet 2 också ha minskats med ΔUp , om intäkterna blivit oförändrade. Men som nyss visats, bli intäkterna icke oförändrade utan ΔT mindre än under perioden 1. Hur inverkar detta på investeringen V ? I den mån intäktsminskningen t. ex. beror på minskad försäljning av tjänster, inverkar den icke på V , men om den också beror på minskad försäljning av varor, är det antagligt, att de återstående lagren vid periodens slut bli större än de skulle blivit vid oförändrade intäkter, och att därmed också nettorealinvesteringen V blir det. Eftersom V skulle ha blivit lika med $V - \Delta Up$, om intäkterna blivit oförändrade, blir därför i verkligheten

$${}_2V = {}_1V - \Delta Up + \delta \Delta T \quad (6)$$

där δ är en positiv storhet mindre än 1¹⁾.

Genom att lägga ihop de nu angivna förändringarna i T , $-U$ och V finner man, att

$${}_2I = {}_1I - (1 - \delta) \Delta T \quad (7)$$

¹⁾ Den sista av uttryckets tre termer motsvarar ex-ante-ex-post-teoriens »oavsiktliga investering«. I en uppsats i *Weltwirtschaftliches Archiv*, maj 1943, skriver Philip härom (sid. 425): »Man darf jedoch der nichtbeabsichtigten Investition (oder Desinvestition) kaum eine grössere Bedeutung beimessen, da man mit einkalkulieren muss, dass die Bürger durch ihre unmittelbar folgenden Investitionsdispositionen für eine Neutralisierung der nichtbeabsichtigten Investition sorgen, so dass das Ergebnis der beabsichtigten Investition annähernd entspricht«. Denna reservation kan icke gälla om den oavsiktliga investeringen för en enda »Situation«. Ty som jag visat i föregående not, ligger i själva begreppet »Situation«, att inga planer ändras under en sådan. En annan sak är, att en person, som i början av perioden 1 planerar att köpa så och så mycket under perioden 2, kanske ändrar sin plan för perioden 2, om försäljningen under perioden 1 icke går efter beräkning.

De antagna fyra förändringarna framkalla alltså en *inkomstminskning, som antagligen är något mindre än den intäktsminskning, som de också framkalla¹⁾*.

Perioden 3.

Låt oss antaga, att de styrande omedelbart konstatera inkomstminskningen (${}_1I - {}_2I$), och att de enligt Philips anvisning minska skatterna med samma belopp:

$${}_3Q = {}_2Q - ({}_1I - {}_2I) \quad (8)$$

Hur stora bli då inkomsterna under perioden 3? Under vilka förutsättningar nå de upp till den önskade nivån ${}_1I$? Här skall jag först antaga vissa nära till hands liggande förutsättningar och visa, att *inkomsterna under de förutsättningarna icke nå upp till ${}_1I$ utan tvärtom sjunka ned under den enligt de styrandes mening för låga nivån ${}_2I$* .

Antag att *subjektens handlingsbenägenheter* äro sådana, att de skulle handla på följande sätt, om både intäkterna T och skatterna Q bleve oförändrade:

1) De privata subjekten skulle minska sina konsumtionsutgifter K ytterligare något. Vad som gör ett sådant antagande rimligt är, att inkomsterna voro mindre under perioden 2 än under perioden 1. Denna inkomstminskning kan tänkas påverka subjektens uppfattning om de framtida inkomsterna i negativ riktning — varmed icke är sagt, att subjekten bilda sig några preciserade inkomstförväntningar. Om icke skatterna Q också beräknas bli mindre, kan denna ändring i inkomstförväntningarna tänkas förmå subjekten att fr. o. m. perioden 3 börja minska konsumtionsutgifterna.

2) Investeringen V skulle bli lika stor som den skulle ha blivit under perioden 2, om intäkterna då hade blivit oförändrade. Den skulle m. a. o. bli lika med $V - \Delta U$. Av ekv. 6 framgår, att detta skulle innebära en minskning från föregående period med $\delta \Delta T$. Antag, att denna investeringsminskning vid oförändrade intäkter skulle åstadkommas genom en minskning av inkomstutgifterna U med samma belopp $\delta \Delta T$.

¹⁾ De ex-ante-ex-post-teoretiska antagandena skulle leda fram till slutsatsen, att inkomstminskningen antagligen är något mindre än det belopp, varmed utgifterna ex ante understiga intäkterna ex ante. (Detta belopp är identiskt med det, varmed ex ante investeringen överstiger sparandet i viss mening).

3 och 4) Det offentligas och utlandets utgifter till det här studerade samhällets privata sektor skulle bli oförändrade¹⁾.

Låt oss nu undersöka, hur de nu nämnda storheterna skulle komma att ställa sig, om intäkterna T bleve oförändrade, samtidigt som skatterne Q icke förbli oförändrade utan, som vi antagit, minskas med $({}_1I - {}_2I)$.

Antag, att skatteändringen kungöres i så god tid, att det blir möjligt för de privata subjekten att någorlunda riktigt förutse sina skatteutgifter under perioden 3. Eftersom skatteminskningen är lika stor som den föregående inkomstminskningen, är det antagligt, att den jämnt upphäver den negativa inverkan, som (enligt antagandet 1) inkomstminskningen utövar på konsumtionsutgifterna K . Jag antar därför, att vid de skatter, som antagits tillämpade, K och även K_p skulle bli oförändrade, om intäkterna T bleve oförändrade. Antag vidare, att investeringen V , inkomstutgifterna U_p samt det offentligas och utlandets utgifter bli opåverkade av skatteminskningen. Då skulle följande gälla, om intäkterna T bleve oförändrade:

1) De privata subjektens konsumtionsutgifter till den privata sektorn (K_p) skulle bli oförändrade.

2) Investeringen V och inkomstutgifterna till den privata sektorn (U_p) skulle minskas med vardera δAT .

3 och 4) Det offentligas och utlandets utgifter till det här studerade samhällets privata sektor skulle bli oförändrade¹⁾.

Låt oss nu undersöka, hur *inkomsterna* ställa sig under perioden 3. Liksom förut sker det genom att inkomsternas olika komponenter beräknas.

Antag, att den intäktsminskning, som faktiskt inträffar under perioden 3, icke hinner påverka subjektens utgifter under samma

¹⁾ Motsvarande ex-ante-ex-post-teoretiska resonemang och antagande kunde lyda som följer: De privata subjekten vänta sig genomsnittligt oförändrade inkomster, d. v. s. ${}_1I$ ex ante är lika med ${}_2I$ ex post. På samma sätt var ${}_2I$ ex ante lika med ${}_1I$. Inkomsterna I ex ante ha alltså minskats med $({}_1I - {}_2I)$. Skatterna Q ex ante ha minskats med samma belopp. Alltså är den behållna inkomsten $(I - Q)$ ex ante oförändrad. Antag, att för den skull de planerade konsumtionsutgifterna bli oförändrade. Den planerade investeringen (${}_3V$ ex ante) är lika med ${}_2V$ ex ante och alltså δAT mindre än ${}_2V$ ex post. Men subjekten räkna med oförändrad försäljning (${}_3T$ ex ante lika med ${}_2T$ ex post). För att uppnå investeringsminskningen planera de därför att minska sina inköp med sammanlagt δAT . De offentliga och utländska subjektens planerade utgifter till den privata sektorn äro oförändrade.

period. På grund av antagandena 1 och 2 blir då K_p oförändrat, medan U_p minskas med $\delta\Delta T$, så att också intäkterna från den privata sektorn (T_p) minskas med $\delta\Delta T$. På grund av antagandena 3 och 4 bli T_o och T_u oförändrade. Sammanlagt minskas alltså intäkterna med $\delta\Delta T$, så att

$${}_3T = {}_2T - \delta\Delta T \quad (9)$$

De icke konsumtiva utgifterna minskas med samma belopp, så att

$$-{}_3U = -{}_2U + \delta\Delta T \quad (10)$$

Vi antogo, att investeringen V skulle ha minskats med $\delta\Delta T$, om intäkterna hade blivit oförändrade. Då nu dessa minskas, är det antagligt, att investeringen icke minskas fullt så mycket:

$${}_3V = {}_2V - \delta\Delta T + \varepsilon \delta\Delta T \quad (11)$$

där ε är en positiv storhet mindre än 1¹⁾.

Genom att lägga tillsamman dessa förändringar i inkomsternas komponenter finner man, att

$${}_3I = {}_2I - (1 - \varepsilon) \delta\Delta T \quad (12)$$

Långt ifrån att växa till den önskade nivån ${}_1I$ ha inkomsterna alltså avtagit ytterligare trots skattelättnaden.

4. Andra förutsättningar — andra förlopp.

Den slutsats, som vi komma till beträffande den av Philip nämnda skatteminskningens inverkan på inkomsterna, stämmer sålunda icke med Philips påstående. Men därmed är icke sagt, att detta påstående skulle vara särskilt orealistiskt; de här gjorda antagandena äro ju ytterst godtyckliga. Det kan mycket väl tänkas, att förändringarna under den korta perioden 2 voro och av alla uppfattade som någonting tillfälligt. Det vore därför fullt rimligt att antaga, att subjektens handlingsbenägenheter äro beskaffade på följande sätt: Om skatterna Q skulle minskas med $({}_1I - {}_2I)$, och om alla slags intäkter åter bleve lika med ${}_1T$, så skulle K_p , U_p , T_o , T_u , U och V också återgå till 1-periodens nivå. I så fall skulle T , U och V faktiskt bli lika stora som de voro under perioden 1, och därmed skulle även inkomsterna återgå till denna periods nivå:

$${}_3I = {}_1I \quad (13)$$

¹⁾ Storheten $\varepsilon \delta\Delta T$ motsvaras av en ex-ante-ex-post-teoretisk oavsiktlig investering.

Detta skulle mycket väl kunna tänkas ske t. o. m. utan någon skattelättnad. I så fall skulle en skattelättnad antagligen höja konsumtionsutgifterna K_p och därmed intäkterna T över 1-periodens nivå, så att inkomsterna „I rent av komme att överstiga det önskade beloppet „I.

I de följande tre *finstilla paragraferna* (§§ 5—7) skall jag försöka visa, *hur Philip kommer fram till sin slutsats, att inkomsterna under perioden 3 bli lika stora som de voro under perioden 1, om skatterna minskas med det belopp, varmed inkomsterna under perioden 2 understego inkomsterna under perioden 1.* De tre paragraferna kunna hoppas över utan att sammanhanget går förlorat. Det är endast det i § 5 härledda inkomstuttrycket 20, som behövs i uppsatsens senare del.

5. *Phillips inkomstformel.*

Philip använder sig av följande uttryck för inkomsterna *ex post*¹⁾:

$${}_jI = {}_{j-1}I - {}_jS - {}_jQ + {}_jV + {}_jB \quad (14)$$

Först skall jag visa, hur man kan härleda denna formel ur den här förut använda inkomstformeln 1.

Intäkterna inom ett samhälles privata sektor utgöras av intäkter från subjekt inom samma privata sektor (T_p), intäkter från samma samhälles offentliga sektor (T_o) och intäkter från utlandet (T_u):

$$T = T_p + T_o + T_u \quad (15)$$

Men praktiskt taget kan man anse, att *ex post* intäkterna inom sektorn från subjekt inom sektorn blott utgöra en annan sida av utgifterna inom sektorn till subjekt inom sektorn:

$$T_p = K_p + U_p \quad (16)$$

där K_p är konsumtionsutgifterna och U_p inkomstutgifterna till subjekt inom den privata sektorn. Konsumtionsutgifterna till den privata sektorn (K_p) äro lika med de sammanlagda konsumtionsutgifterna (K) minus konsumtionsutgifterna till det offentliga (K_o) och till utlandet (K_u):

$$K_p = K - K_o - K_u \quad (17)$$

Genom att sammanställa ekvationerna 15, 16 och 17 finner man, att

$$T = K - K_o - K_u + U_p + T_o + T_u \quad \dots \quad (18)$$

Vidare gäller identiteten

$$U = U_p + U_o + U_u \quad (19)$$

Inkomstutgifterna (U) utgöras nämligen av inkomstutgifter till subjekt inom den privata sektorn (U_p), till den offentliga sektorn (U_o) och till

¹⁾ Rättelserna till *Philip*, sid. 219 samt *Weltwirtschaftliches Archiv*, maj 1943, sid. 424.

utlandet (Uu). Genom att sätta in de så erhållna uttrycken för T och U i inkomstuttrycket 1, finner man, att *ex post*

$$I = K + (To - Ko - Uo) + (Tu - Ku - Uu) + V \quad (20)$$

Philips sparandebegrepp (S) skall nu föras in i formeln. Detta *sparande* är definierat som den *föregående* periodens inkomster minskade med den *innevarande* periodens skatte- och konsumtionsutgifter:

$${}_jS = {}_{j-1}I - {}_jQ - {}_jK \quad (21)$$

Genom att lösa ut ${}_jK$ ur denna ekvation och sätta in det så erhållna uttrycket i inkomstuttrycket 20 finner man, att

$${}_jI = {}_{j-1}I - {}_jS - {}_jQ + ({}_jTo - {}_jKo - {}_jUo) + ({}_jTu - {}_jKu - {}_jUu) + {}_jV \quad (22)$$

Om man kallar intäkterna från det offentliga för B ($To \equiv B$), om man helt bortser från de utgifter till det offentliga, som icke äro skatter ($Ko = Uo = 0$), och om man antar, att det råder jämvikt i bytesbalansen med utlandet ($Tu - Ku - Uu = 0$), så erhåller man ur inkomstuttrycket 22 det av Philip begagnade inkomstuttrycket 14.

6. Två alternativa förlopp.

Antag som förut, att ${}_0I$ och ${}_1I$ varit lika med de av de styrande eftersträfvade inkomsterna, och att ${}_2I$ legat under denna nivå¹⁾. Antag också som förut (ekv. 8), att skatterna då minskas med den föregående inkomstminskningens belopp:

$${}_3Q = {}_2Q - ({}_1I - {}_2I).$$

Såvida det icke uppstår »nye Momenter av forstyrrende Art», skall då enligt Philip ${}_1I$ nå upp till den önskade nivån ${}_1I$, förutsatt, att »Ändringen

¹⁾ Philips framställning av hur denna inkomstminskning uppstår är ex-ante-ex-post-teoretisk, men den avviker något från den i mina noter ovan givna ex-ante-ex-post-teoretiska framställningen. I stället för att säga, att konsumtionsutgifterna ex ante minskas, säger Philip, att sparandet ex ante ökas. Tack vare att ${}_1I = {}_0I$ och ${}_2Q = {}_1Q$ (ekv. 2 och 3), är detta samma sak, ty då är

$$\begin{aligned} {}_2S - {}_1S &= \\ &= ({}_1I - {}_2Q - {}_2K) - ({}_0I - {}_1Q - {}_1K) \\ &= {}_1K - {}_2K. \end{aligned}$$

För min del tycker jag, att det är enklare att betrakta konsumtionsutgifterna i st. f. sparandet, särskilt som sambandet med intäktsminskningen då blir mer omedelbart klart. — I stället för att säga, att inkomstutgifterna ex ante minskas, säger Philip, att investeringen ex ante minskas med ΔV . Detta behöver icke betyda det samma: det kan ju t. ex. tänkas, att en investeringsminskning ex ante beror på ökad försäljning i st. f. på minskade inköp ex ante). — Philips motsvarighet till ΔTo är ΔB . Någon motsvarighet till ΔTu har han icke, eftersom han bortser från utrikeshandeln. — Den oavsiktliga investeringen $\delta \Delta T$ får hos Philip intet särskilt uttryck utan tänkas ingå som en negativ post i ΔV ex post, som är mindre än ΔV ex ante.

af Q ikke øvede nogen Indflydelse paa de andre Størrelser«. Av sammanhanget framgår, att han med »de andre Størrelser« menar S, V och B.

Om ${}_3I$ blir lika med ${}_1I$ eller icke vid den antagna skatteminskningen beror uppenbarligen på hur stora S, V och B bli. Låt oss på försök antaga, att de bli lika stora under perioden 3 som under perioden 2. Eftersom enligt antagandet 8 skatterna minskas med $({}_1I - {}_2I)$, gäller likheten

$${}_2I - {}_3Q = {}_1I - {}_2Q \quad (23)$$

Om dessutom ${}_3S = {}_2S$, ${}_3V = {}_2V$ och ${}_3B = {}_2B$, så är

$${}_2I - {}_3Q - {}_3S + {}_3V + {}_3B = {}_1I - {}_2Q - {}_2S + {}_2V + {}_2B$$

vilket enligt inkomstuttrycket 14 betyder, att

$${}_3I = {}_2I.$$

Inkomsten stiger alltså icke till ${}_1I$ utan blir kvar på den »för låga« nivån ${}_2I$ ¹⁾. Eftersom detta icke stämmer med Philips slutsats, *skulle man alltså enligt honom anse, att »nye Momenter af forstyrrende Art« ha uppstått, då de tre storheterna S, V och B förbli oförändrade.*

När skall man då anse, att inga sådana nya störande moment ha uppstått? Låt oss t. ex. i stället försöka med antagandet, att S, V och B under perioden 3 äro lika med motsvarande storheter under perioden 1. Eftersom (enl. ant. 2 och 3) ${}_1I = {}_0I$ och ${}_2Q = {}_1Q$, följer av ekv. 23, att

$${}_2I - {}_3Q = {}_0I - {}_1Q.$$

Om dessutom ${}_3S = {}_1S$, ${}_3V = {}_1V$, och ${}_3B = {}_1B$, så är

$${}_2I - {}_3Q - {}_3S + {}_3V + {}_3B = {}_0I - {}_1Q - {}_1S + {}_1V + {}_1B,$$

vilket enligt inkomstuttrycket 14 betyder, att

$${}_3I = {}_1I.$$

Inkomsten når alltså upp till den önskade nivån ${}_1I$, vilket stämmer med Philips slutsats. *Eventuellt skulle man alltså kunna anse, att inga »nye Momenter af forstyrrende Art« ha uppstått, om de tre storheterna S, V och B återgå till 1-periodens nivå.*

7. Förloppet enligt Philip.

Dock förmodar jag, att det icke är på detta sätt, som Philip tänkt sig saken. Hans underförstådda resonemang torde snarare vara det följande. Man kan vänta sig, att ${}_3I = {}_2I$, om ingen ändring sker i skatterna. Man vill emellertid ha ${}_3I = {}_1I$, d. v. s. $({}_1I - {}_2I)$ enheter större än ${}_2I$. Av ekv. 14 framgår, att en minskning av Q medför en lika stor ökning av I, om S, V och B bli opåverkade. Om man minskar skatterna med $({}_1I - {}_2I)$, och om S, V och B bli opåverkade därav, blir alltså ${}_3I = {}_2I + ({}_1I - {}_2I) = {}_1I$. Om denna gissning angående Philips tankegång är riktig, betyder från-

¹⁾ I min föregående framställning blev ${}_3I$ mindre än ${}_2I$ (ekv. 12). Denna olikhet beror på att jag där på grund av mina antaganden om subjektens handlingsbenägenheter kom fram till att investeringen ${}_3V$ blev mindre än ${}_2V$.

varon av »nye Momenter af forstyrrende Art«, att inkomsterna skulle bli oförändrat lika med ${}_1I$, om skatterna Q förbleve oförändrade.

Vad skulle innebörden i ett sådant antagande kunna vara? Den kunde t. ex. vara, att vid oförändrat Q var och en av storheterna (${}_1I - {}_1S$), ${}_1V$ och ${}_1B$ skulle bli oförändrade. Att (${}_2I - {}_2S$) skulle bli lika med (${}_1I - {}_1S$), om ${}_2Q$ bleve lika med ${}_1Q$, betyder (enl. sparandedefinitionen 21), att konsumtionsutgifterna ${}_2K$ skulle bli lika med ${}_1K$. (Eftersom ${}_1I$ är mindre än ${}_1I$, betyder det också, att sparandet i Philips mening skulle bli mindre). Låt oss antaga, att antagandet om oförändrade inkomster vid oförändrade skatter har denna innebörd.

Vad skulle då vara innebörden i att S , V och B bleve opåverkade av en skatteminskning med (${}_1I - {}_2I$)? Vi ha sett, att inkomsterna skulle återföras till 1-periodens nivå — men skulle man även i fråga om intäkternas fördelning på olika källor föras tillbaka till 1-periodens förhållanden?

Att sparandet S bleve opåverkat av en skatteminskning skulle betyda, att konsumtionsutgifterna icke (som vi just antagit att fallet skulle blivt vid oförändrat Q) bleve oförändrat lika med ${}_2K$, utan att de ökades med skatteminskningens hela belopp, d. v. s. med (${}_1I - {}_2I$). Hur skulle då i det nu behandlade fallet konsumtionsutgifterna ${}_2K$ komma att ställa sig i jämförelse idealfallet? Skulle de bli lika med ${}_1K$? Man finner lätt, att de skulle bli större än så. Genom att i inkomstuttrycket 20 föra in Philips förenklingar ($T_0 = B$ och $K_0 = U_0 = T_1 - K_1 - U_1 = 0$) finner man nämligen, att

$$I = K + B + V.$$

Av detta inkomstuttryck följer, att (${}_1I - {}_2I$) måste vara lika med summan av de belopp, varmed K , B och V minskades från perioden 1 till perioden 2. Att konsumtionsutgifterna K nu ökas med (${}_1I - {}_2I$) betyder alltså, att de icke blott återföras till 1-periodens nivå, utan att de komma att överstiga denna nivå med summan av de belopp, varmed B och V tidigare minskades. *Konsumtionsutgifterna bli större än under perioden 1.*

För att nettorealinvesteringen V skall bli oförändrad trots ökad konsumtionsvaruförsäljning fordras antagligen, att skattelättnaden också förmår subjekten att öka sina inkomstutgifter U^1). Hur stor blir då denna ökning? Är det antagligt, att U når upp till 1-periodens nivå? Antag att intäkterna T liksom inkomsterna I återgå till 1-periodens nivå. Av inkomstuttrycket 1 skulle då följa, att ${}_2U$ understiger ${}_1U$ lika mycket som ${}_2V$ understiger ${}_1V$. *Inkomstutgifterna bli mindre än under perioden 1.*

Att intäkterna från det offentliga (B) bli opåverkade av skatteminskningen innebär, att ${}_2B$ liksom ${}_1B$ är mindre än ${}_1B$. *Intäkterna från det offentliga bli mindre än under perioden 1.*

Av det sagda framgår, att intäkternas fördelning på olika källor under våra förutsättningar icke skulle bli likadan under perioden 3 som den var under perioden 1. *Intäkterna från konsumenter skulle bli större, och intäkterna från privata företag m. fl. och från offentliga subjekt skulle bli*

¹⁾ Det kan nämnas, att ett sådant antagande strider mot Philips på annan plats deklarerade uppfattning om skatternas inverkan på företagets verksamhet. Se nästa not.

mindre. Om produktionsfaktorerna voro fullt sysselsatta under perioden 1, är det antagligt, att en sådan omriktning av efterfrågan medför en *prisstegring för konsumtionsvaror*.

Kanske måste man anse det rätt godtyckligt, att betrakta det som ett slags normalfall, att konsumtionsutgifterna trots en föregående inkomstminskning skulle bli oförändrade, om skatterna bleve oförändrade. Som särskilt godtyckligt framstår det, om man tar hänsyn till att detta innebär ett minskat sparande i Philips mening. Över huvud taget är det *godtyckligt att betrakta fallet »oförändrade inkomster vid oförändrade skatter» som särskilt normalt även efter en föregående inkomstminskning*. Som förut visats, är det mycket antagligt, att inkomsterna skulle förbli oförändrade eller förminskade, även om skatterna skulle minskas. Så mycket mer antagligt är det då, att inkomsterna skulle minskas ytterligare, om ingen skatteminskning komme till stånd.

8. Skatternas inverkan på inkomstutgifterna.

I § 3 räknade jag icke med att skatterna kunna inverka på inkomsterna på annat sätt än via konsumtionsutgifterna K. Så t. ex. antog jag, att en minskning av Kp under Kp förhindrades genom att skatterna minskades lika mycket som inkomsterna tidigare hade minskats, men att de övriga intäkterna (Up, To och Tu) lämnades opåverkade av skatteminskningen. Genom en ännu större skatteminskning skulle det kunna tänkas vara möjligt att höja Kp över Kp , kanske ända upp till Kp . Men icke ens en så stor skatteminskning skulle vara tillräcklig för att höja inkomsterna upp till 1-periodens nivå, om de övriga intäkterna ligga kvar på 2-periodens låga nivå. Frågan är då, om skatteminskningen kan påverka någon av dessa storheter. Någon inverkan på intäkterna från det offentliga och utlandet (To och Tu) kan den väl knappast ha. Återstår alltså *frågan, om skatteminskningen kan påverka de icke konsumtiva utgifterna (Up)*. I företagarkretsar anses det som någonting nästan självklart, att så är fallet. Genom den vanliga inkomstskatten, som ju här avses, minskas företagets vinstchanser (om man med vinsten menar den behållna inkomsten I—Q). Företagarna bli därför i allmänhet mer villiga att taga risker, ju lägre skatten är. Man torde kunna räkna med att en skattesänkning på detta sätt *direkt* stimulerar företagandet, och att den därmed ökar U och V¹), men sambandet är ytterst oberäkneligt.

¹) Philip medger icke detta. I sin § 161 skriver han: »Maa man saaledes regne med en tydelig Vekselvirkning mellem Q og S, gælder noget tilsvarende ikke for Forholdet mellem Q og V«. Hans argumentering åter-

U påverkas också *indirekt* av en skattesänkning, nämligen via konsumtionen. Om konsumtionsefterfrågan blir stor under perioden 3, så att lagren minskas, är det antagligt, att utgifterna för lagrens påfyllande i fortsättningen bli större än de skulle blivit vid mindre konsumtion¹). Denna efterfrågespridning kan bli kumulativ, och den kan komma att stimulera investeringen även i fast realkapital.

9. *Anticipationsantaganden äro överflödiga.*

Det har varit möjligt att föra det ovanstående resonemanget utan att antaga, att subjekten vid början av varje period anticipera (planera eller förvänta) bestämda belopp för intäkter, utgifter etc. under perioden. Detta räknar jag som en *fördel*, eftersom ex-ante-ex-post-teoriens klara anticipationer måste betraktas som *fiktions* — i varje fall, då man icke har möjlighet att arbeta med avsevärt kortare perioder än här.

Ex-ante-ex-post-teoriens anticipationsantaganden ha till huvudsaklig uppgift att ge ett uttryck åt ekonomens antaganden om subjektens handlingsbenägenheter. Men de äro icke nödvändiga för denna uppgift. Man behöver icke antaga, att investeringen ex ante är så och så stor, utan kan nöja sig med att antaga att investeringen skulle bli så stor, *om* vissa villkor (t. ex. oförändrad försäljning) bleve uppfyllda. Man behöver sålunda icke antaga, att subjekten vid periodens början ha bildat sig klara anticipationer om storleken av investeringen under perioden. Lika litet behöver man antaga, att alla inköp för perioden redan beslutas vid dess början; man kan mycket väl tänka sig, att de beslutas successivt under periodens lopp. Men för de styrande, som t. ex. skola fastställa skatterna, kan det vara lämpligt att försöka bilda sig en uppfattning av hur stora inköpen komma att bli, *om* skatterna sättas så och så högt. Sådana arbetshypoteser kunna göras upp för en rad

finnes i § 198. Han visar där, att en företagare, som väljer mellan en rad *lika* stora investeringar, antagligen väljer en som är mindre riskabel, om skatten är stor än om den är liten. Eftersom han antagit, att företagaren väljer mellan samma alternativ oberoende av skatten, och att alla dessa alternativ innebära lika stora investeringar, måste givetvis investeringens storlek bli oberoende av skatten. Därav drages slutsatsen, att den också i verkligheten är oberoende av skatten. Därvid förbises, att det i verkligheten kan inträffa, att ett subjekt väljer mellan olika stora investeringar. Något sådant fall studerar Pilip icke. (Jfr. min anmälan av Philips avhandling i Ekonomisk Tidskrift 1943, sid. 172 f.).

¹) Jfr. Philips reservation ang. den oavsiktliga investeringen. Not, sid. 324 ovan.

tänkbara skattesatser ungefär som man brukar tänka sig, att en monopolist gör upp arbetshypoteser om hur stor hans försäljning kommer att bli vid olika alternativa priser. Sedan sådana arbetshypoteser uppställts, kan skatten fastställas på så sätt, att konsumtionsefterfrågan beräknas bli så väl anpassad som möjligt till produktionskapaciteten.

Att som *Philip* (s. 244) uppge som »det karakteristiske ved Indgrebene, at man indretter Samfundet saaledes, at Borgernes Dispositioner ex ante faktisk bliver opfyldt ex post» kan jag icke finna lämpligt. Under en depression finge man rimligtvis antaga, att den väntade försäljningen av varor och tjänster är mindre än den som de styrande anse önskvärd. Varför skulle de då icke försöka göra efterfrågan så stor, att de privata subjekten få sälja mer än de väntat?

Överhuvud taget kan jag icke finna de vanliga jämförelserna mellan storheter (t. ex. intäkterna) ex ante och motsvarande storheter ex post särskilt ändamålsenliga. Om man vill förutsäga säljarnas handlande efter en viss tidpunkt, är det onekligen mycket viktigt att bilda sig en uppfattning om den faktiska efterfrågan fram till denna tidpunkt — både den efterfrågan som framkallat försäljning, den som resulterat i ännu icke effektuerade beställningar och den som avvisats. Det är också viktigt att jämföra denna efterfrågan med den kapacitet, som företagen har vid den för tillfället sysselsatta arbetsstyrkan, och att studera förändringarna i lager och orderstock m. m. Däremot kan det *knappast tjäna någonting till att jämföra efterfrågan med en mer eller mindre fiktiv väntad efterfrågan.*

Med detta är icke sagt, att man kan reda sig utan att taga hänsyn till *de privata subjektens framtidsföreställningar*. Dessa äro tvärtom av stor betydelse, då det gäller att göra upp arbetshypoteserna för subjektens handlingsbenägenheter. (Så t. ex. påvisar Philip i sin intressanta § 160, att skattens inverkan på konsumtionsefterfrågan kan vara beroende av förväntningarna om den framtida beskattningen). Men någonting som är onödigt, är ex-ante-ex-post-teoriens antaganden om *exakta* antecipationer.

KRITISKE BEMÆRKNINGER TIL PROFESSOR VINDING KRUSES FILOSOFI

AF JØRGEN JØRGENSEN

SOM bekendt vakte det en del opsigt, da prof. *Vinding Kruse*¹⁾ med kun henved et aars mellemrum udsendte to digre værker af rent filosofisk indhold: »Erkendelseslæren og Naturvidenskabens Grundbegreber»²⁾ og »Erkendelse og Vurdering»³⁾. Da han herved blandt meget andet ogsaa kom ind paa betragtninger, der vedrører nationaløkonomiske principspørgsmaal, herunder det af *Max Weber* og *Gunnar Myrdal* rejste krav om en vurderingsfri beskrivelse af de sociale fænomener, er det forstaaeligt, at redaktionen af nærværende tidsskrift har ønsket at bringe sine læsere en fagkyndig bedømmelse af de to bøger. De følgende bemærkninger er et forsøg paa at imødekomme dette ønske.

Naturligvis var det ikke blot i exoteriske krese, V. K.s publikationer vakte opsigt. Ogsaa blandt filosofferne tiltrak det sig betydelig opmærksomhed, at en juridisk professor viste saa stor interesse for deres fag, at han vilde ofre den tid og møje paa det, som udarbejdelsen af to saadanne bøger kræver. Som arbejdspræstation kunde de ikke undgaa at virke imponerende. Men desuden havde filosofferne en anden og mere tungtvejende grund til at interessere sig for dem. Forholdet er nemlig det, at filosofien i løbet af de sidste halvhundred aar gang paa gang har modtaget værdifulde impulser fra fagvidenskabelig side, — ja, man kan maaske sige, at de vigtigste nyere filosofiske fremskridt væsentligt skyldes saadanne impulser. Især har matematikere (f. ex. *Peano*, *Frege*, *Poincaré*, *Hilbert*, *Brouwer*) og fysikere (f. ex. *Helmholtz*, *Mach*,

¹⁾ I det følgende betegnet ved V. K.

²⁾ 1941; i det flg. citeret som I.

³⁾ 1942; i det flg. citeret som II.

Einstein, Bohr, Eddington) ved analyser af deres fags fundamentale forudsætninger eller »grundlag« paa mange maader kastet lys over erkendelsesteoretiske problemer og begreber. For kultur- og aandsvidenskabernes vedkommende har man imidlertid i det store og hele maattet savne en tilsvarende befrugtning, omend der indenfor enkelte omraader har været gjort lovende tilløb. For retsvidenskabens vedkommende kan saaledes i skandinavisk litteratur henvises til arbejder af *Ross* og *Olivecrona*, hvori begreber som »pligt«, »lov«, »ret«, »ejendomsret« m. v. har været underkastet en filosofisk analyse. Da resultaterne heraf imidlertid endnu næppe kan siges at have ført til fuld afklaring, var det med betydelige forventninger, jeg gav mig i kast med V.K.s omfangsrige bøger, idet jeg formodede i disse at finde en juridisk fagvidenskabsmands forsøg paa at klare retsvidenskabens hovedbegreber og grundforudsætninger, hvorved der formentligt vilde være kastet lys over etikkens problemer paa lignende maade som f. ex. *Frege*s og *Hilbert*s undersøgelser har kastet lys over logikkens og *Poincaré*s og *Bohr*s over naturerkendelsens. Men desværre maa jeg tilstaa, at jeg i denne henseende blev meget skuffet. I stedet for at benytte sin særlige fagkundskab og fagtræning til at analysere og afklare de i retsvidenskabens implicerede filosofiske begreber saasom lov, ret, rettighed, pligt, ansvar, skyld, skade, straf, interesse, løfte m. v., har V. K. nemlig foretrukket at fordybe sig i den fagfilosofiske litteratur for herudfra at forsøge at give en fagfilosofisk redegørelse — ikke for retsvidenskabens, men først for naturvidenskabernes (navnlig fysikkens og kemiens) og dernæst for etikkens og æstetikens grundlag. Og paa disse omraader har han efter mit skøn blot givet et afskrækkende eksempel paa, hvor galt det kan gaa, naar en fagmand uden fornødne forudsætninger indlader sig paa kritik af et andet fags omraade. Tiltrods for det for en amatør højst anerkendelsesværdige omfang af hans litteraturlæsning og for hans utvivlsomme interesse for emnet er det — hvad der naturligvis er ligesaa undskyldeligt som forstaaeligt — ikke lykkedes ham at erhverve sig et saadant overblik over den nyere filosofiske udvikling og en saadan indsigt i dens problembehandling, at han har kunnet drøfte den med den alsidighed og skønsomhed, som man nutildags maa kræve af en bedre fagmand paa filosofiens yderst komplicerede omraade. Hans hele problemstilling og problemdrøftelse er i høj grad traditionsbunden og for nogle partiers vedkommende fortærsket, for andres forvirret. Derfor kan filosofierne desværre næppe hente noget væsentligt ud-

bytte ved at studere hans filosofiske bøger, som de formodentlig selv kunde have skrevet baade kortere og bedre, hvis det ikke havde været gjort i forvejen af den forrige generation udfra dens forudsætninger og standpunkt, som V.K. i hovedsagen indtager. Betegnende er det i denne henseende, at han mener, at erkendelsesteorien (og iøvrigt filosofien i det hele) den dag i dag i hovedsagen ikke er kommet videre end for to hundrede aar siden. Han hævder gentagne gange og for fuldt alvor, at »medens det 19. og 20. Aarhundrede med Rette kan rose sig af sine store Sejre i Naturvidenskab og Teknik, saa har den kritiske Erkendelseslære i denne Maskinernes Tidsalder ingen væsentlige Fremskridt gjort« (I, 191. — Saml. I, 16, 17, 32, 180, 186, 269, 272 og II, 83, 94, 99, 101, 155 m. fl.). Hvorledes dette hans syn paa den nyere og nyeste filosofi hænger sammen med hans ejendommelige opfattelse af filosofiens — og navnlig erkendelsesteoriens — opgave vil formentligt fremgaa af det følgende.

For overblikkets skyld vil det være hensigtsmæssigt at begynde med et skematisk rids af V.K.s tankegang, der ikke just udmærker sig ved klare hovedlinjer, men som formentligt kan siges at forløbe i fire etapper, nemlig:

1) et forsøg paa at vise, at den hidtidige erkendelsesteori er endt eller konsekvent maa ende i skepticisme og negativisme;

2) et forsøg paa at vise, at den hidtidige erkendelsesteoris argumentation er cirkulær og dens resultater derfor intetsigende;

3) et forsøg paa at give en ny »begrundelse« af erkendelsesteorien;

4) et forsøg paa at give en ny »begrundelse« af videnskabelig erkendelse og af etisk og æstetisk vurderen.

I det følgende skal jeg lidt nærmere omtale disse etapper hver for sig, men vil til læserens orientering forudskikke den bemærkning, at V.K.s bestræbelser i alle fire henseender forekommer mig forfejlede og delvist komplet misvisende: erkendelsesteorien er nemlig ikke endt i skepticisme og negativisme, og dens argumentation er ikke cirkulær, hvorimod V.K.s forsøg paa at give nye »begrundelser« af videnskab, etik og æstetik hverken er klare eller acceptable. Dette skal jeg nu i al korthed prøve at vise, idet jeg begynder med hans opfattelse af erkendelsesteoriens opgave.

I.

I den første af de ovennævnte bøger (I, 16 — og næsten ligelydende II, 103) skriver V.K. følgende:

»Erkendelseslæren maa, hvis den opfattes rigtigt, have til Opgave at være samtlige Fagvidenskabers almindelige Del, idet den kritisk skal undersøge 1) de Grundbegreber, hvormed alle Fagvidenskaber i deres Undersøgelser arbejder. Disse Grundbegreber er navnlig følgende: Rum og Tid, Lighed og Forskel, Aarsag og Virkning, Forandring, Bevægelse, Stof og Kraft. Men gennem Undersøgelsen af disse, al Erkendelses Grundbegreber maa Erkendelseslæren forsøge at finde og bestemme 2) den menneskelige Erkendelses Grænser.«

Som en ganske foreløbig beskrivelse af erkendelsesteoriens opgave kan denne udtalelse i al sin ubestemthed nogenlunde accepteres. Men den trænger unægtelig i høj grad til en nærmere præcision, som man forgæves søger hos V.K. Saaledes forsømmer han helt at analysere og definere, hvad han mener med sine egne to grundbegreber »erkendelsens grundbegreber« og »erkendelsens grænser«. Om de sidste faar man overhovedet ingen præcis besked udover, at det af hans hele fremstilling synes at fremgaa, at han — som saa mange andre før ham — mener, at vi »intet kan vide« om, hvad han kalder »den ydre Verden« og heller intet om den »inderste«, »indre Verden«. Jeget, sjælen eller hvad han nu kalder den. Og hvad angaar grundbegreberne faar vi kun den anførte samling af eksempler præsenteret: »Rum og Tid, Lighed og Forskel etc.«. Men hvorfor netop disse ord skal betegne grundbegreber, siger han intet om, saalidt som han angiver noget kriterium paa, hvad et »grundbegreb« er for noget. Exemplerne synes ret vilkaarligt udplukkede, og man kan ad libitum supplere dem med mangfoldige andre, f. ex. ting og egenskab, relation, existens, liv, bevidsthed, erkendelse, sandhed, selvmodsigelse, følgerelation, begreb, del og helhed, fænomen, objektiv, subjektiv, indre, ydre o. s. v. o. s. v. Kort sagt: der er i virkeligheden ingen ende paa grundbegrebernes række, og uden nærmere begrundelse forstaar man ikke, hvorfor V.K. netop har valgt dem, han har. Paa den anden side har han naturligvis lov til kun at interessere sig for disse og negligere alle de andre. Men skæbnesvangert er det, at han ved sin behandling af dem selv benytter et stort antal termini, som han ikke giver nogen nærmere bestemmelse af, og hvis ubestemthed faktisk gang paa gang gør hans tankegang uklar og til tider ligefrem forvirret. Saadanne vildledende termini er f. ex. »Bevidsthed«, »ydre Verden« og »indre Verden«, »psykisk«, »subjektiv« og

»objektiv«, »Begrundelse«, »Viden« m. m. m. I det følgende skal jeg anføre eksempler, der viser den forvirring, disse begrebers ubestemthed har afstedkommet hos V. K., men foreløbig fortsætter jeg kommentaren til det ovenstaaende citat om erkendelsesteoriens opgave.

Værre end ubestemtheden i den nævnte opgave-beskrivelse er det, at V. K. i sin følgende fremstilling synes at operere udfra en helt anden forestilling om erkendelsesteoriens opgave. Det, han foretager sig, er nemlig kun i ringe grad at analysere de af ham valgte grundbegreber, men derimod at prøve, om visse antagelser er »bevislige« eller ej, — dog uden at sige, hvad han mener med »bevislig«. Saadanne antagelser, som han vidt og bredt diskuterer er f. ex. antagelsen af, at der eksisterer en omverden (»ydre Verden«); at aarsagssætningen (som iøvrigt i flæng formuleres forskelligt, f. ex. I, 65 og I, 84) gælder; at jeget eksisterer; at erkendelsen er gyldig; at erkendelsen har grænser o. lign. Og han kommer herved til det resultat, at ingen af disse antagelser kan »bevise«, hvorefter han drager den slutning, at erkendelsesteorien principielt »ikke er kommet af stedet«, siden disse antagelsers ubevislighed blev hævdet af de klassiske engelske empirister, især *Berkeley* og *Hume*. Men heraf fremgaar det, at V. K. i virkeligheden ræsonnerer udfra den forudsætning, at filosofien har den opgave at bevise, resp. modbevise, saadanne antagelser som de nævnte og ikke blot at undersøge erkendelsens grundbegreber og grænser. En saadan opfattelse af erkendelsesteoriens opgave har han naturligvis ogsaa lov til at nære: som historisk definition af erkendelsesteorien, d. v. s. som beskrivelse af de emner, der i ældre tid hovedsageligt beskæftigede filosoferne, kan man nogenlunde acceptere den. Men som Udtryk for nutidens problemstilling og bestræbelser er den ganske vildledende. Man har nemlig efterhaanden indset, at det er forfejlet og haabløst at prøve paa at diskutere — eller blot eentydigt formulere — de paagældende antagelser uden paa forhaand at have analyseret og defineret de termini (»begreber«) der indgaar i dem, altsaa termini som »existens«, »omverden«, »aarsag«, »gyldighed«, »jeg«, »erkendelse«, »grænse« m. v. I virkeligheden forudsætter V. K.s opfattelse af erkendelsesteorien (og iøvrigt af filosofien i det hele taget), at disse termini er analyserede og definerede, og til syvende og sidst er analysen af dem baade langt vanskeligere og langt vigtigere end beviserne, resp. modbeviserne, for de omtalte antagelser, thi antagelserne følger saa at sige umiddelbart af de-

finitionerne, naar først disse er formulerede. Naar man først veed, hvad man mener med »existens« og »omverden«, saa er det ikke vanskeligt at afgøre, om omverdenen eksisterer eller ej, — og paa samme maade med de øvrige antagelser. Derimod er det i virkeligheden ganske ørkesløst at diskutere antagelserne uden at have defineret de i dem indgaaende begreber, idet man da kan snakke side op og side ned uden at det er muligt at præcisere, hvilken mening ens udtalelser har. Udfra forstaaelsen af dette forhold, som aabenbart ikke stod de ældre filosoffer helt klart, omend de lejlighedsvis røber, at det dæmmer for dem, er de videnskabeligt arbejdende filosoffer i nutiden mere og mere kommet til at lægge vægten paa analysen af meningen med (d. v. s. anvendelsen af) de termini (»begreber«), som uden nærmere undersøgelse og definition anvendes i fagvidenskaberne, idet de ukritisk er overtaget fra dagliglivets sprogbrug og tænkemaade. En tidssvarende definition af filosofien maa derfor bl. a. indeholde bestemmelsen: analyse og definition af videnskabernes, herunder filosofiens egne (og iøvrigt ogsaa dagliglivets), grundbegreber, d. v. s. de begreber, som ikke analyseres og/eller defineres i de paagældende videnskaber, men tages for »givne« eller »bekendte«. Herved er det naturligvis klart, at disse grundbegreber skifter efterhaanden som fagvidenskabernes definitioner ændres under deres fremadskridende udvikling, og at grænsen mellem filosofi og fagvidenskab forskydes i tidens løb — hvilket iøvrigt blot er et andet udtryk for det forhold, at der slet ikke er nogen skarp og permanent grænse mellem dem, saalidt som mellem fagvidenskab og dagliglivets verdensopfattelse og sprogbrug. I ældre filosofi snakkede man ofte frem og tilbage om nogle af disse grundbegrebers gyldighed, rækkevidde, objektivitet eller subjektivitet m. v., men uden at underkaste sine egne termini en tilstrækkelig kritisk analyse, og derfor kom der kun ret uklare resultater ud af det, hvorfor enighed naturligvis sjældent opnaaedes. Paa den anden side førte diskussionen dog lidt efter lidt til en voxende — omend bestandig provisorisk — afklaring, og heri maa man efter mit skøn se filosofiens fremskridt, der ikke mindst i dette aarhundrede er iøjnefaldende, og som netop skyldes, at man bevidst har gjort afklaringen til hovedformaal og analysen til hovedmetode. De videnskabeligt arbejdende filosoffer i nutiden vender derfor ikke alene deres kritiske analyse mod fagvidenskabernes grundbegreber, men ogsaa mod deres egne, og grundskaden ved V. K.s filosofien forekommer mig

netop at ligge deri, at han aabenbart slet ikke har faaet øjnene op for vigtigheden heraf, men frejdigt og haandfast kritiserer fagvidenskaberne uden at analysere eller præcisere grundlaget for sin kritik. Dette kan synes saa meget mærkeligere, som han ellers utrætteligt bebrejder saavel filosoffer som naturvidenskabsmænd, at de forsømmer at indtage en kritisk holdning overfor deres egne forudsætninger. Han opstiller endogsaa som »det mest fundamentale af alle« problemer følgende:

»Naar Erkendelseskritikken, som vi har set, konsekvent er naaet til det for al Viden og videnskabelig Erkendelse negative Resultat, at denne Erkendelse overhovedet ikke kan bevises eller begrundes, saa er selv dette for al Videnskab tilintetgørende Resultat jo naaet gennem en Tankeproces. Men hvad er denne Proces for en Tænkning; hvori bestaar den, og er den uangribelig? Erkendelseslærerne, baade i det 18., 19. og 20. Aarhundrede, har glemt at underkaste deres egen erkendelseskritiske Tankeproces en Undersøgelse og en kritisk Prøvelse. Vi maa imidlertid søge frem til en Kritik af Kritikken . . .« (II, 85).

Skønt denne summariske fordømmelse er alt andet end træfende, indeholder den dog i hvert fald et program, der vækker forventning om, at V. K. selv vilde prøve at gennemføre en saadan kritik — ogsaa af hans egne forudsætninger. Men desværre realiserer han det paa en saadan maade, at hans generelle indvendinger i højere grad kan rettes mod ham selv end mod dem, han sigter paa. Han fortsætter i virkeligheden blot den traditionelle fremgangsmaade uden at se, at det er selve den gamle problemstilling og de traditionelle termini, der trænger til kritik. Hans mærkværdige blindhed paa dette punkt fremgaar maaske allertydeligst deraf, at han om den retning indenfor moderne filosofi, der mere end nogen anden har bidraget til fremskridtet i analyse af filosofiens og fagvidenskabernes grundbegreber har kunnet skrive følgende: »Den nyere filosofiske Retning, den saakaldte logiske Empirisme er jeg fuldt fortrolig med, hvad Noterne til mine filosofiske Bøger viser, men jeg mener ikke, at denne Retning har kastet noget væsentligt nyt Lys over Erkendelsens Grundproblemer« (se »Fysisk Tidsskrift«, 40. Aargang, 1942, s. 135, anmk.). Til dette kan jeg kun sige, at de omtalte noter viser, at V. K. ingenlunde er »fortrolig« med denne retning, men tværtimod kun har et meget overfladisk kendskab til den, — og at hans mening om dens betydning blot vidner om, at han ikke har forstaaet, hvorfor og hvordan den moderne filosofi ved at

videreudvikle de spirer og tilløb til filosofisk analyse, som faktisk fandtes hos det 18. aarhundredes store filosoffer, er kommet langt ud over deres almindelige problemstilling og metode.

I det følgende skal jeg nu gennem omtale af nogle eksempler i al korthed vise, hvor forvirret og uholdbar V.K.s filosofien er, idet jeg paa forhaand bemærker, a) at jeg af pladshensyn maa begrænse mig til visse punkter af principiel betydning og bl. a. ganske overlader diskussionen af fysikkens grundbegreber til fysikerne, der allerede har taget bestemt afstand fra V.K.s udviklinger desangaaende, og b) at jeg for en stor del maa formulere mine indvendinger med V.K.s egne uklare termini, som det naturligvis indenfor denne artikels rammer ikke er muligt at analysere og definere paa en tilfredsstillende maade. —

Som udgangspunkt vælger jeg et stykke, der staar II, 82—83 og som kan siges kort at resumere hovedresultatet af den specifikt erkendelsesteoretiske del af I. Det hedder her:

»Den nye Erkendelseslære i det 18. Aarhundrede og dens kritiske Prøvelse af vor Aands Evner til at erkende Universet endte . . . i det Resultat, at vi ikke magter at erkende en Verden uden om os. Selv de, der som *Locke* og *Kant* antog en Ding an sich, erkendte, at dennes virkelige Natur, Tingenes indre Bygning og Forbindelsen mellem deres Egenskaber er os fuldstændig ukendt. Men selv Antagelsen af en ydre Verden kunde konsekvent ud fra *Lockes* egne Forudsætninger ikke fastholdes, som *Berkeley* og *Hume* paaviste; og det samme gjaldt *Kants* Antagelse. Sondringen mellem en ydre og en indre Verden faldt bort, og alt i Verden er derfor til syvende og sidst kun vore egne Oplevelser, Sansefølelser, Forestillinger, Følelser af Lyst og Ulyst. Og det gør i saa Henseende hverken fra eller til, om vi betragter Tingene som Komplexer, vi sammensætter af Sansefølelserne som Elementer — saaledes som *Locke* og hans Efterfølgere gjorde — eller vi betragter Tingene som Helhedsindtryk, vi senere skelner ud i forskellige Sansefølelser eller Egenskaber — efter den nyere Helheds- (eller Gestalt-) Psykologi. Vi kommer i begge Tilfælde ikke udenfor os selv, vore Sanseindtryk, ikke til noget Bevis for ydre Tings Eksistens. Det 19. og 20. Aarhundredes Erkendelsesteori, der ikke har ydet nogen særlig ny, selvstændig Indsats, har bekræftet de fire store Erkendelseskritikers negative Resultater . . .«.

Af dette maa man jo faa det indtryk, at ovenstaaende giver en korrekt oversigt over den opfattelse, som næres af alle eller flertallet af moderne erkendelsesteoretikere. Men dette er virkelig ganske misvisende. For ikke at tale paa et anonymt flertals vegne og for ikke at overtage ansvaret for ethvert udsagn fra dettes medlemmer, skal jeg nøjes med at antyde mit eget syn paa disse ting,

idet jeg tilføjer, at jeg i alt væsentligt tror mig i overensstemmelse med flertallet af førende erkendelsesteoretikere i nutiden. Først og fremmest vil jeg da sige, at jeg paa ingen maade kan gaa med til, at konsekvensen af *Lockes* og hans efterfølgeres erkendelsesteori er, at »vi ikke magter at erkende en Verden uden om os«. Hvis en filosof (og var det end selveste *Berkeley*) kommer og fortæller mig, at den skrivemaskine, som jeg i øjeblikket skriver paa, i virkeligheden ikke er udenfor mig, men indeni mig, saa kan jeg deraf kun slutte, at han tager ordene »udenfor« og »indeni« i en anden betydning end jeg selv og andre dødelige, og ingen nok saa subtil argumentation fra hans side kan overbevise mig om det modsatte. Og hvis han fortsætter, at skrivemaskinen blot er et kompleks af egenskaber der atter blot er sansefornemmelser, saa kan jeg ogsaa deraf kun slutte, at han tillægger ordene »ting«, »egenskab« og »sansefornemmelse« andre betydninger end jeg og andre dødelige gør. Det, som *Locke* og hans efterfølgere har vist, er ingenlunde, at tingene og omverdenen ikke eksisterer udenfor os, eller at vi ikke kan vide noget om deres ydre existens og beskaffenhed, men derimod, at vi med ordene »omverden« og »ting« fornuftigvis ikke kan mene uerfarbare eller uiagttagelige »Dinge an sich«. Ganske vist har de ikke selv været klare over, at dette er den eneste rimelige konsekvens af deres undersøgelser, men netop dette er et af de punkter, hvor den nyere erkendelsesteori har bragt en væsentlig ny indsigt, som har ført til, at man har vendt sin kritik mod sine egne filosofiske termini i stedet for naivt at bruge dem til at »bevise« aabenbare absurditeter. Jeg kender ingen moderne erkendelsesteoretiker der vil paastaa, at der eksisterer en »Ding-an-sich«-verden, eller at vi ikke kan vide, om en saadan verden eksisterer eller ej; men jeg kender mange, som vil hævde, at antagelsen af en saadan beror paa en elementær misforstaaelse, til hvis opklaring netop *Lockes* og hans efterfølgeres filosofi har bidraget væsentligt, tiltrods for at de ikke selv havde gjort sig denne konsekvens klar. At give en detaljeret undersøgelse af deres argumentation er naturligvis umuligt paa dette sted. Men til illustration af den moderne opfattelse og kritik af dem kan jeg dog ganske kort henvise til, at *Berkeleys* paastand: at tingene kun er »ideas« i min bevidsthed, blot er et misvisende udtryk for, at tingene er genstande for min bevidsthed — eller rettere: at jeg har bevidsthed om tingene; og heraf følger naturligvis hverken, at tingene rumligt er indeholdt i mig (eller i min »bevidsthed«, »sind« eller »sjæl«), eller at de kun eksisterer, naar jeg har bevidsthed om

dem. Spørgsmaalet om tingenes existens uafhængigt af mig og min bevidsthed om dem, er ikke et spørgsmål om existensen af uerkendelige »Dinge an sich«, men om, hvorvidt de ganske dagligdags ting eksisterer, ogsaa naar jeg ikke er mig dem bevidst, — altsaa f. ex. om min skrivemaskine eksisterer, naar jeg selv er ude af stuen. Og dette spørgsmaals kerne ligger i, hvad jeg mener med ordet »eksisterer«, som faktisk i dagliglivet bruges saadan, at maskinen maa siges at eksistere, ogsaa naar hverken jeg eller andre iagttager den eller tænker paa den. Saameget kan i hvert fald siges med sikkerhed, selvom den videregaende analyse af meningen med (d. v. s. anvendelsen af) ordet »eksisterer« synes højst kompliceret. — Endvidere er det klart, at vi aldrig iagttager ting uden egenskaber, og forsaavidt har *Locke* og hans efterfølgere ret i, at saadanne egenskabsløse ting eller »substanser bagved egenskaberne« ikke eksisterer i nogen dagligdags betydning af ordet »eksisterer«. Men deraf følger jo ingenlunde, at ordet »ting« ikke har en dagligdags betydning, som det kan være af interesse at analysere, og at ting meget vel kan siges at eksistere i denne dagligdags betydning. Problemet er ikke: Eksisterer der ting eller ej? — men: Hvad mener vi, naar vi siger, at der eksisterer ting? — Endelig kunde man give *Hume* ret i, at vi aldrig iagttager noget »indre baand« eller nogen »nødvendig forbindelse« mellem aarsag og virkning, og at vi ikke kan bevise, at de hidtil konstaterede konstante successioner mellem fænomenerne vil bestaa i fremtiden, uden at det dermed vilde være sagt, at ordene »aarsag« og »virkning« ikke har nogen analyserbar og definerbar mening (d. v. s. anvendelse) i dagliglivet og i videnskaben: de bruges faktisk, og det gælder blot om at finde ud af, hvorledes de bruges, d. v. s. under hvilke omstændigheder de bruges, d. v. s. hvad de ifølge den herskende sprogbrug betegner. Og her synes det, som om *Humes* berømte analyse ikke paa alle punkter er holdbar. — Kort sagt: de tre store engelske erkendelsesteoretikere har ingenlunde bevist det, som V. K. tror, de har bevist, og som de maa sige selv troede at have bevist; men de har bidraget til at vise, at vi sse filosofiske forestillinger om omverden, substanser, aarsagsforbindelser m. v. er kimæriske, og at det forsaavidt er komplet meningsløst blot at spørge om deres genstandes »existens« eller »gyldighed«; og samtidig har de givet stødet til de nyere undersøgelser af, hvilken betydning man maa tillægge ord som »omverden«, »ting«, »aarsag« m. v. for at disse ord kan finde anvendelse, og konsekvent anvendelse, ved beskrivelsen af fænomenerne.

Af det ovenstaaende vil det formentlig yderligere fremgaa, at det er i højeste grad misvisende, naar V. K. skriver, at »Sondringen mellem den ydre og indre Verden faldt bort, og alt i Verden er derfor til syvende og sidst kun vore egne Oplevelser, Sanseformemmelser, Forestillinger, Følelser af Lyst og Ulyst« (II, 83). Noget saadant vil neppe nogen moderne erkendelsesteoretiker hævde. Konsekvensen af Lockes og hans efterfølgeres filosofi er nemlig ingenlunde, at sondringen mellem en ydre og en indre verden maa falde bort, men derimod, at denne sondring maa opfattes anderledes, end (V. K. tror, at) *Locke* og nogle af hans efterfølgere gjorde, forsaavidt de opfattede den som en sondring mellem en »Ding-an-sich«-verden og de erkendende menneskers bevidsthedsindhold. Selvom man sætter »bevidsthedsindhold« lig med »oplevelser« (eller »fænomener«), saa maa modsætningen mellem »ydre« og »indre« verden defineres saadan, at den falder inden for bevidsthedsindholdet, som i saa fald ikke paa nogen forstaaelig maade kan siges at være indeholdt i eller lokaliseret i noget menneske — eller overhovedet i nogetsomhelst. Eller anderledes udtrykt: efter daglig sprogbrug kan »indre« kun defineres i modsætning til »ydre«, og det er akkurat ligesaa sikkert, at vi oplever »ydre« som »indre« fænomener i denne dagligdags forstand. Hos *Berkeley* og V. K. øges forvirringen imidlertid derved, at de tager »indre« i betydningen »psykisk« og »ydre« i betydningen »materiel«, hvorved førstnævnte troede at kunne vise, at hele verden er af »psykisk« eller »aandelig« natur, hvilket naturligvis kun har nogen mening, hvis man har defineret modsætningen mellem »psykisk« og »materiel« paa en saadan maade, at det kan afgøres, om et givet fænomen er psykisk eller materielt, hvilket atter forudsætter, at der kan konstateres en saadan modsætning, idet hele kunststykket ellers blot bestaar i en vilkaarlig udvidelse af benævnelsen »psykisk« til at omfatte alle fænomener, d. v. s. alt, hvad man kan opleve. Til syvende og sidst beror forvirringen hos V. K. vist paa, at han har overset, at ordet »oplevelse« er tvetydigt, idet det *dels* kan betegne oplevelsesprocessen (oplevelsen qua bevidsthedsproces), *dels* genstanden for oplevelsesprocessen. Men denne sidste behøver paa ingen Maade at være »psykisk«, selvom oplevelsesprocessen efter almindelig sprogbrug er det. Samme tvetydighed ligger i betegnelsen »sanseformemmelse«, naar man — som V. K. — anvender denne b a a d e om sanseprocessen i det sansende menneske og om de sansede fænomener (blaat, rødt, rosenduft etc.). De sansede

fænomener er oftest ydre, og hvad man plejer at kalde »materielle« (f. ex. udstrakte, tunge eller lette, varme eller kolde o. s. v.), medens sanseprocessen er en foreteelse i det sansende individ (hvilket dog ingenlunde udelukker, at den er udenfor et andet individ, der undersøger det sansende individs sanseprocesser). Alle disse distinktioner er noget udviklede, og jeg kan ikke her fordybe mig i dem, men maa henvise interesserede læsere til min »Psykologi paa biologisk Grundlag«, især kap. V—VIII. Jeg haaber imidlertid, at ovenstaaende i hvert fald har vist, at man ikke uden videre kan anvende disse i filosofien saa mangetydige ord uden at risikere at havne i absurditeter. Og ligeledes haaber jeg, at det af ovenstaaende fremgaar, at der ingensomhelst grund er til at beklage, at saavel de ældre som de nyere erkendelsesteoretikere har taget dem op til analyse. Resultatet heraf kan da ogsaa kun karakteriseres som »negativt« i den samme forstand, hvori man kan sige, at efterforskningen efter cirkelns kvadratur eller efter de vises sten kan siges at have ført til et negativt resultat. Forholdet er jo det, at omverden, ting, aarsagsforhold m. v. i den forstand, i hvilken man kan sige, at de er upaaviselige (eller »ubevislige« som V. K. jævnligt skriver), er blotte kimærer — eller rettere: ordene »omvenden«, »ting«, »aarsagsforhold« m. v. er i denne forstand tomme ord, der intet paaviseligt betegner, og hvis fiktive genstandes existens det derfor er ligesaa meningsløst at ville bevise som modbevise, — ikke, som V. K. tror, fordi vi ikke kan vide, om de eksisterer eller ej (i saa fald vilde der virkelig være grund til at tale om skepticisme), men fordi vi kan vide, at antagelsen af deres existens er uden angivelig mening. Dette, forekommer det mig, er et saare positivt og betydningsfuldt resultat af moderne erkendelsesteoretikers forskninger, og hvis V. K. havde gjort sig det klart, kunde han have sparet sig mange bekymringer og hele den misforstaaede kritik, som han har rettet baade mod det 18. og det 20. aarhundredes erkendelsesteoretikere.

Forholdet er nemlig det, at V. K. ingenlunde — trods sin store og velbegrundede veneration for *Locke* og hans efterfølgere — er villig til at acceptere deres resultater, saaledes som han opfatter dem. Tvertimod har han set det som sin opgave at kritisere dem sønder og sammen — formentlig for derved at bane vejen for mere »positive« resultater. Dette fremgaar af den anden etappe i hans filosofi: hans »Kritik af Erkendelseskritikken«, som jeg nu vender mig til.

II.

V. K.s kritik af de »hidtidige« erkendelsesteoretikere gaar kort udtrykt ud paa, at

»de alle, baade *Locke*, *Berkeley*, *Hume* og *Kant* i det 18. og Erkendelseskritikerne i det 19. og 20. Aarhundrede, uden at være sig det bevidst, i selve deres Kritik af vor Erkendelse benytter og bygger paa de selv samme Grundforestillinger, som deres egen Undersøgelse ender med at erklære for subjektive eller uanvendelige paa det Omraade, hvorpaa de selv anvender dem« (II, 87, — cfr. II, 154).

Hvad V. K. bebrejder erkendelsesteoretikerne er altsaa, at de paa en eller anden maade er gaaet cirkulært frem i deres kritik af antagelsen af en »Ding-an-sich«-verden, af en »substans bagved egenskaberne«, af »et indre nødvendigheds-baand mellem aarsag og virkning« o. s. v. Men desværre har han ikke angivet noget kriterium paa denne formentlige cirkularitet (som *Leonard Nelson* iøvrigt forlængst i sin »Ueber das sogenannte Erkenntnisproblem« (1904) har exploiteret paa en langt skarpsindigere og klarere maade), og hans specielle diskussioner af dens forekomst er i hovedsagen saa prægede af hans almindelige erkendelsesteoretiske begrebsforvirring, at de rammer helt ved siden af og derved ganske ødelægger de relativt smaa og begrænsede muligheder, der virkelig er for at paavise cirkulære ræsonnementer. Naturligvis maa jeg ogsaa her begrænse mig til visse hovedpunkter, men vælger ligesom ovenfor, da det gjaldt V. K.s opfattelse af den moderne erkendelsesteoris stilling til de klassiske problemer, et par eksempler af principiel betydning.

For klarhedens skyld vil jeg begynde med ganske kort at sige, at V. K.s kritik i alt væsentligt bygger paa en uholdbar anvendelse af evnepsykologiske betragtninger. Skematisk gaar den nemlig ud paa, at *Locke* og hans efterfølgere i deres kritik af erkendelsen benytter de samme »erkendeevner«, hvis produkter de kritiserer og stempler som »subjektive«. Forsaavidt synes V. K. altsaa at mene, at enhver selvkritik ophæver sig selv: har man eengang opdaget, at man har set forkert, saa er »synsevnen« diskvalificeret til ved nærmere eftersyn at korrigere fejlen; har man eengang opdaget, at man har tænkt forkert, saa er »tænkeevnen« diskvalificeret til ved nærmere eftertanke at korrigere fejlen; — eller omvendt: hvis man benytter »synsevnen« til at korrigere sig selv, saa kan man aldrig vide, om man har set galt eller ej, og hvis man benytter »tænkeevnen« til at korrigere sig selv, saa kan man aldrig

vide, om man har tænkt galt eller ej. Stillet op i denne skarphed er princippet uanvendelighed formentligt indlysende, — alt afhænger jo af, hvad man mener med at se eller tænke »galt«. Men i de konkrete anvendelser, som V.K. gør af det, er sagen ikke saa let at gennemskue, og det er forsaavidt forstaaeligt, at han har kunnet tro, at hans kritik er dræbende. Hvad der forvirrer ham er først og fremmest, at han ikke skelner mellem den erfarbare ydre verden og den uerfarbare »Ding-an-sich«-verden, som er en blot kimære. Derfor tror han, at erkendelsesteoretikernes paavisning af, at begreber som »lighed«, »forskelse«, »rum«, »tid«, »aarsag« m.v. ikke har gyldighed for den kimæriske »Ding-an-sich«-verden, samtidigt maa afskære dem fra at anvende disse begreber paa erfaringsverdenen, specielt sanseverdenen, saaledes at en saadan anvendelse af dem maa betragtes som inkonsekvent. F. ex. mener han, at fordi *Locke* har hævdet, at »relationsideerne«, f. ex. »lighed« og »forskelse«, ikke er modtaget passivt fra en »Ding-an-sich«-verden, men maa anses for »inventions of our mind« (eller moderne udtrykt: er subjektivt betingede), saa er det utilladeligt, at han anvender dem til at konstatere ligheder og forskelle mellem vore sansefornemmelser og vore forestillinger, — som om denne anvendelse ikke helt og holdent falder indenfor erfaringsverdenen og intet har med »Ding-an-sich«-verdenen at gøre. Hvad han med rette kunde bebrejde *Locke* var, at han (noget vaklende) opretholdt antagelsen af en »Ding-an-sich«-verden, men ingenlunde, at han anvender realitionsideerne paa sanse- og forestillingsverdenen. Eller for at tage et andet eksempel: V.K. tror, at fordi *Hume* hævdede, at forestillingen om en »nødvendig forbindelse mellem aarsag og virkning« ikke stammer fra sanseiagttagelse, idet denne kun viser os konstante succesionsforhold, saa er det inkonsekvent, at han anvender aarsagsbegrebet til forklaring af selve dette begrebs fremkomst hos os, — som om der er den ringeste inkonsekvens i først at kritisere et begreb, dernæst erstatte det med et andet og bedre og saa anvende dette sidste til at forklare det førstes fremkomst (*Hume* forklarede jo fremkomsten af troen paa nødvendige aarsagsforbindelser ved vane-dannelser, altsaa ved konstante successioner). Mange uklarheder og fejltagelser kan man bebrejde disse ældre filosoffer, men den cirkulære tankegang, som V.K. paadutter dem, er ingenlunde nogen uomgængelig konsekvens af deres standpunkt, men konstrueret af V.K. selv, fordi han ikke gør de distinktioner, som netop de ældre filosoffers fejltagelser viser nødvendigheden af,

og som der desuden ogsaa faktisk findes tilløb til hos dem. Hans kritik af dem minder om forsøg paa at reparere et dameur ved hjælp af grovsmedeværktøj og grovsmedekræfter, og han opdager ikke, at han i virkeligheden ødelægger hele urværket i stedet for at finde og rette fejlene i det. En udførlig udredning af hans mange misforstaaelser vilde kræve meget mere plads, end hans egen fremstilling tager, og jeg maa derfor afstaa derfra. Især vil det indenfor et rimeligt sideantal være helt umuligt at paavise, hvor forfejlet hans opfattelse af *Kants* — i sig selv flertydige — erkendelsesteori er. Men jeg haaber dog ved ovenstaaende bemærkninger at have antydnet et par udgangspunkter for en kritik af denne erkendelseskritikkens kritiker: fordi visse begreber er ugyldige i een betydning, behøver de ikke at være det i en anden; og fordi de er uanvendelige paa eet omraade, behøver de ikke at være det paa et andet. En mere indgaaende redegørelse herfor vilde imidlertid kræve omfattende paavisninger af de forskellige betydninger af mangetydige ord som »subjektiv« og »objektiv«, »indre« og »ydre«, »psykisk« og »materiel«, »bevidsthed« o. m. a., der af V.K. benyttes paa en endnu mere forvirrende maade end tilfældet var hos de ældre filosoffer. Derimod vil spørgsmaalet om cirkulariteten kunne belyses lidt yderligere ved nogle bemærkninger om V.K.s eget forsøg paa en nybegyndelse af erkendelsesteorien, og til dette spørgsmaal vender jeg mig nu.

III.

V.K. rejser II, 165—166 problemet: »Er en Erkendelse af Erkendelsen, er en Erkendelsens Kritik af Erkendelsens Grundbegreber og Grænser overhovedet mulig? Hvorledes kan Erkendelsen kritisere sig selv?«, — og han besvarer dette gamle spørgsmaal saaledes:

»Dette er, saa vidt jeg kan se, kun muligt, fordi den menneskelige Erkendelse ikke beror paa en enkelt Evne, et enkelt Erkendemiddel, men paa et Sammenspil mellem en Række forskellige Evner eller Erkendemidler. Vor Erkendelse beror saaledes paa, at vi kan sanse, at vi kan faa en Række kvalitative Sanseindtryk, Farve, Lyd, Tryk o. l.; men den beror ogsaa paa den Evne, at vi kan orientere os i disse Indtryk gennem Rum og Tid; den beror endvidere paa den Evne, at vi kan opfatte Forskel og Lighed mellem Indtrykkene, og at vi herigennem og paa anden Maade kan finde visse lovmæssige Sammenhæng mellem Indtrykkene. Hvis den menneskelige Erkendelse kun bestod af en enkelt, usammensat Evne, vilde al Erkendelseskritik eller Erkendelseslære være umulig. Men netop fordi vor Erkendelse

bestaar af en hel Række af forskellige Erkende-Evner eller Midler, groft kaldet Sansefornemmelser og Relationer, er det muligt at belyse og undersøge nogle ved Hjælp af andre og at finde deres Begrænsning indbyrdes. Men det vanskelige Problem er at udfinde den rette Metode for denne interne Kritik. Det er det vanskeligste Problem i hele Erkendelseslæren.«.

Her har vi grundtanken i V.K.s forsøg paa en nybegrundelse af erkendelsesteorien: erkende-evnernes eller -faktorernes gensidige indbyrdes kritik og korrektion. Tanken om en saadan gensidig afstivning af de enkelte faktorer, der indgaar i erkendelsesprocessen, er jo ikke ny, men den faar hos V.K. unægtelig en ejendommelig udformning, idet han paa den mærkværdigste maade sammenblander dels argumenter og erkende-evner, dels psykologiske erkendeprocesser (»vor Opfattelse af Forskel og Lighed« og »vor Opfattelse af lovmæssige Sammenhæng«) og visse genstande for erkendelse (»Tiden« og »Rummet«) samt visse fænomengrupper (»vore Sanseiagttagelser og de saakaldte indre Oplevelser«) med hinanden. Han ser ikke, at det fører til haabløst roderi, hvis man sammenblander og sidestiller *genstanden* for erkendelse med de processer i os, som fører til, at vi erkender denne genstand, og at forvirringen øges, hvis man yderligere sammenblander og sidestiller disse emner med de sanseiagttagelser, der ved en særlig fortolkning fra vor side bliver fremtrædelsesformer for eller egenskaber ved genstandene. I virkeligheden er hans fremstilling mig saa uforstaaelig, at det er mig umuligt i nogenlunde korthed at give et begreb om den, og jeg maa derfor nøjes med til yderligere belysning af dens mærkværdighed at anføre følgende lille tilfældigt valgte prøve. V.K. skriver (II, 175—176):

»Det, der har bragt den største Forvirring i Erkendelsesproblemet, er, at *Hume* og *Kant* og Erkendelseslæren efter dem begik den metodiske Fejl at anse vor Opfattelse af Lighed og Forskel og visse andre fundamentale Erkende-Evner for subjektive, for at ligge i os (som relations, der er inventions of our mind, som subjektive Verstandes-formen), skønt denne Paastand er ubevislig og uden Mening«.

Overfor en saadan udtalelse, hvis laxte formulering er typisk for hele bogen, maa jeg undrende spørge: Er vor opfattelse af lighed og forskel en erkende-evne? Og ligger vor opfattelse og vore erkende-evner ikke i os? Men er dette ensbetydende med, at det vi opfatter, f. ex. forskel og lighed, ogsaa ligger i os? Er lighed og forskel det samme som vor opfat-

telse af lighed og forskel? Er det en metodisk fejl at mene, at vore erkende-evner ligger i os? Hvad er i saa fald en metode? Mente *Kant* virkelig, at vore forstandsformers subjektivitet udelukkede, at der findes ligheder og forskelle i erfaringsverdenen udenfor os, — eller var det ikke alene den kimæriske »Ding-an-sich«-verden, som vore erkende-former ikke kunde have gyldighed for? Ansaar *Kant* i det hele taget vore forstands-former for erkende-evner i os? Saamange — og i fortsættelse af dem mange flere — spørgsmaal rejser sig ved læsningen af blot nogle faa linjer, og citatet er som sagt typisk, hvorfor jeg haaber, læseren vil indse, at det er praktisk talt umuligt at give et forstaaeligt referat af V. K.s fremstilling eller at diskutere den i korthed. Læsningen af den minder mig om en vandring paa mosegrund: overfladen ser tilforladelig ud, men saasnart jeg træder fastere til, giver den efter, og jeg kan ikke faa fast bund under fødderne. Om V. K. selv forbinder nogen klar mening med sine langtrukne udviklinger veed jeg ikke, men han har i hvert fald ikke udtrykt den saadan, at jeg har kunnet finde den. Trods sin sprogligt-journalistiske letlæsthed er denne bog en af de mest uforstaaelige, jeg i lange tider har læst, og det er forsaavidt ørkesløst at skrive mere om den. Men da V. K. selv gaar videre med sit begrundelses-forsøg, idet han prøver at vise, at der gives et fælles grundlag for erkendelsen paa den ene side og den etiske og æstetiske vurderen paa den anden, vil det dog for fuldstændighedens skyld være paakrævet at tilføje et par bemærkninger om denne fjerde og sidste etappe i hans tankegang.

IV.

I rigtig (omend ikke klart indrømmet) erkendelse af, at man hverken kan begrunde vor erkendelses sandhed eller usandhed ved at henvise til, at vi aldrig kan erkende noget uden at anvende vore erkende-evner (der selv kun kan defineres som erkende-evner, hvis man i forvejen veed, hvad erkendelse er, d. v. s. hvad ordet »erkendelse« betyder, d. v. s. hvilke kriterier paa erkendelse der faktisk anvendes), spørger V. K., om »Videnskaben« da kan begrundes ad anden Vej (II, 222). Og han mener at kunne besvare dette spørgsmaal bekræftende ved at søge tilbage til menneskenes formentlige motiv til »al vor Erkendelse«. Herved ræsonnerer han spekulativt som følger: Erkendelses-faktorerne »skaber« virkeligheds-begrebet, men »alle vore Erkendelses-Faktorer kan vi kun

være naaet til og kan kun begrundes ved, at Menneskeheden gennem hele sit Liv har følt den relativt største Tilfredsstillelse ved at anvende netop disse Erkendelses-Faktorer« (II, 227). Med andre ord: vort virkelighedsbegreb er dannet, fordi det har bragt menneskeheden den relativt største tilfredsstillelse, og dets dannelse har været mulig, fordi den menneskelige natur

»har en Evne til fremefter at vælge de Forbindelser af Sansefønmelser, der giver Følelse af Tilfredsstillelse, og undgaa dem, der giver Utilfredsstillelse eller Smerte..... Vi ligesom føler os frem mellem Sansefønmelsernes mange Forbindelser, skelkende ud og sammenlignende dem, der giver Lyst eller Smerte, og uvilkaarligt vælgende derimellem de første, mere og mere planmæssig gennem de lovmæssige Rækker. Det er vanskeligt at finde et Ord for denne kombinerede psykiske Proces, denne Grund-Oplevelse eller Grund-Indstilling overfor Tilværelsen. Men man kunde maaske danne Ordet: Fremføling. I denne ligger som i en fælles Kim Spiren til al menneskelig Erkendelse og al menneskelig Handling. Vi fornemmer og føler os frem i Tilværelsen, instinktivt undgaaende eller afværgende Smerten og søgende Tilfredsstillelse, først og fremmest af livsvigtige Behov« (II, 228).

Hertil er nu meget at sige, men jeg maa begrænse mig til følgende: a) Da den saakaldte »Fremføling« forudsætter, at der er noget at føle sig frem i, noget at vælge og vrage imellem, maa det virkelighedsbegreb, den fører til, omfatte saavel de utilfredsstillende som de tilfredsstillende muligheder (hvadenten man nu med V.K. vil kalde dem »Sansefønmelser« eller ej), hvis man da ikke ganske vilkaarligt vil begrænse nævnte begreb til kun at omfatte de første, hvilket er i eklatant strid med almindelig sprogbrug. b) Selve »Fremfølingen« er et yderst tvivlsomt og vagt begreb; det synes mig brygget sammen af det populære instinktbegreb, *Bergsons* »élan vital«, det mangetydige intuitionsbegreb og de populærfilosofiske begreber om fantasi og gætning, ligesom den fremfølende adfærd eller opførsel neppe kan skelnes fra dyrepsykologiens »trial and error«, hvis nærmere beskaffenhed er genstand for megen diskussion blandt psykologerne. Da V.K. slet ikke har drøftet forholdet mellem sin »Fremføling« og alle disse andre beslægtede emner og derfor heller ikke har paavist dets forskel fra disse, kan jeg ikke andet end betragte det som en sammenrodning af dem alle og ser ikke, at det paa nogen maade bidrager til afklaring af problemet om, hvorvidt der til grund for menneskenes (og alle andre organismers) adfærd og andre livsyttringer findes et enkelt »motiv« eller ej. c) Selve den tanke, at

det er tilfredsstillelsen, der bestemmer menneskenes adfærd, forudsætter, at der gives behov, som søges tilfredsstillede, og disse behov ligger forsaavidt »dybere« end tilfredsstillelsen, idet de betinger, hvad der vil fremkalde tilfredsstillelse og hvad ikke. Derfor er det overfladisk psykologi at standse ved tilfredsstillelsen og ikke gaa videre til en undersøgelse af behovene. d) Antagelsen af, at de menneskelige erkendelses-faktorer skulde være et produkt af menneskehedens følen-sig-frem gennem tilværelsen (»Sanses fornemmelserne«) i tidernes løb er i princippet blot *Machs* anvendelse af Darwinismen paa erkendelsespsykologiens omraade, men kan (selvom der skulde være noget rigtigt i den indenfor visse omraader, hvilket kan diskuteres) aldrig føre til en erkendelsesteoretisk begrundelse af, at det ad denne vej vundne virkelighedsbegreb paa nogen maade stemmer med den virkelighed, som forudsættes, nemlig: organismerne med deres behov og den øvrige tilværelse, som de skal føle sig frem igennem. Hvis menneskeheden under sin fremfølende udvikling virkelig kun havde »valgt« (II, 235) de erkende-evner, hvis anvendelse gav tilfredsstillelse, og hvis det som virkelighed kun havde accepteret de produkter af disse evner, som gav tilfredsstillelse, saa vilde den efter alle solemærker at dømme hurtigt være gaaet til grunde, al den stund de smertebringende og skadevoldende paavirkninger i saa fald vilde være ladet upaaagtede som værende uvirkelige. Men til syvende og sidst er alle disse betragtninger irrelevante, naar det drejer sig om at begrunde videnskabens mulighed eller gyldighed som videnskab, thi i forhold til dette problem er spørgsmaalet om menneskehedens motiver til at dyrke og udvikle videnskab ganske uvedkommende, og dette mener jeg ogsaa gælder V. K.s forsøg paa at begrunde videnskaben ved hjælp af den saakaldte »Fremføling«.

Og akkurat paa samme maade forholder det sig, saavidt jeg ser, med hans forsøg paa at benytte »Fremfølingen« til en begrundelse af etikken og æstetikken. Tankegangen er her analog med den ovenstaaende: Menneskeheden har — skønt »hele vor Tid er en Opløsningens Tid, baade moralsk, æstetisk, politisk og alment aandelig« (II, 243) i tidernes løb »følt« og »eksperimentet« sig frem til visse moralske og æstetiske værdier som »uundværlige for Menneskehedens Eksistens og Fremgang« (II, 247) og derfor »bør« disse værdier anerkendes som ligesaa velbegrundede som matematikkens og fysikkens sætninger, — thi ogsaa disse »bør« ifølge V. K. til syvende og sidst anerkendes, fordi de ifølge

tusindaaarig erfaring »hindrer menneskelige Lidelser og fremmer Livets Opretholdelse og Vækst« (II, 245). V.K. synes her ganske at overse, at matematikken og fysikken akkurat ligesaa godt kan anvendes til at skade som til at gavne menneskeheden, og at sandheden af de matematiske og fysiske sætninger intetsomhelst har at gøre med deres gavnlige eller skadelige anvendelser. Og hvad specielt de etiske og moralske værdier angaar, har han ikke set, at han ved sin »begrundelse« ingenlunde har »bevist« deres sandhed eller deres almengyldighed, men blot i sin argumentation har forudsat, at menneskeheden tilfredsstillelse og fremgang (hvad det saa nærmere beset vil sige) er eller bliver accepteret som grundværdi. Det hele er i virkeligheden ligesaa banalt som velment, og det hverken løser eller bidrager til at løse det indenfor filosofien vidt og bredt diskuterede problem om etikkenes begrundelse. Dette problem kan neppe, — hvad V.K. synes at mene, — klares ved den i »Fremfølings«-teorien foretagne udviskning af distinktionen mellem »virkelighed« og »værdi«, mellem »Væren« og »Skullen« (II, 233), som V.K. jo iøvrigt faktisk forudsætter, saasnart han hævder, at ikke alt (i filosofien og verden i det hele) er, som det (efter hans mening) bør være, — men formentligt alene ved en langt dyberegaaende analyse af begrebet »værdi« end den hidtil præsterede. Uforstaaeligt er det mig da ogsaa, naar V.K. overfor *Max Webers* og *Gunnar Myrdals* hævden af nødvendigheden af indenfor nationaløkonomien at tilstræbe en vurderingsfri beskrivelse af de økonomiske fænomener indvender, at

»Virkelighedsbegrebet dybest set er et Vurderingsbegreb, idet det helt og holdent beror paa denne menneskelige Evne til Skelnen og Sammenligning og til Opfattelse af lovmaessige Sammenhæng, og disse Evner i dybeste Instans overhovedet kun kan begrundes derved, at de gennem hele Menneskeheden Fremføling og Fremarbejde gennem Aar Millioner har vist sig nødvendige til Afværgelse af Farer for Menneskeslægten og til Tilfredsstillelse af de vitale Behov for denne, kort udtrykt til Menneskenes Gavn og Udvikling, den øverste Værdi, der ligger bag og begrunder al Videnskab, alt Samfund, al menneskelig Stræben og Kultur. Der er følgelig kun en Gradsforskel, ingen Væsensforskel mellem de saakaldte beskrivende eller teoretiske og de saakaldte anvendte eller praktiske Videnskaber, mellem Videnskaber som Fysik og Kemi og de tekniske Videnskaber, der er Anvendelser af førstnævnte, mellem Fysiologi og Psykologi og Lægevidenskab, Retsvidenskab, Nationaløkonomi, al Samfundsvidenskab. I sidste Instans er al Videnskab praktisk eller anvendt Videnskab« (II, 520).

Udover det allerede anførte er hertil bl. a. at bemærke, at spørgsmaalet om, hvorvidt virkelighedsbegrebet »dybest set« er et vurderingsbegreb eller ej, synes mig irrelevant m. h. t. problemet om, hvorvidt nationaløkonomiens beskrivelse af de økonomiske fænomener skal være vurderingsfri eller vurderingsbetonet: ved en vurderingsfri beskrivelse forstaar *Myrdal* jo groft sagt blot en beskrivelse, der er uafhængig af de enkelte økonomers individuelle (personlige, »subjektive«) vurderinger og ønsker, medens han slet ikke diskuterer, om der muligvis til grund for det fælles (inter-subjektive, »objektive«) virkelighedsbegreb, som benyttes, naar der er tale om de økonomiske fænomeners virkelighed, ligger en vurdering eller ej. Og dertil kommer, at anvendt videnskab ingenlunde — som V. K. synes at mene — er det samme som vurderingsvidenskab (hvis en saadan er mulig): de anvendte videnskaber bestaar af hypotetiske, men vurderingsfri, sætninger af formen: »Hvis du vil naa det og det resultat, saa maa du bære dig saadan og saadan ad«, medens en vurderingsvidenskab desuden maatte bestaa af kategoriske vurderings-sætninger af formen: »Dette skal du villes«, »Dette er godt, resp. slet« o. lign. Foraaavdt rammer V. K.s indvending helt ved siden af *Myrdals* opfattelse, ganske uanset om virkelighedsbegrebet »dybest set« er et vurderingsbegreb eller ej.

Vender man sig dernæst til de etiske grundsætninger, som V. K. formulerer, synes de ogsaa lidet epokegørende. De lyder i al deres enkelthed: »1. at Menneskets Sundhed og Erhvervsdygtighed fremmes gennem Karakterudvikling, og 2. at Mennesker ikke skader hinanden indbyrdes« (II, 245). Skønt begge disse sætninger har indikativisk form, skal de formentligt opfattes som imperativer, — ellers turde den første være højst omtvistelig og den sidste rentud inacceptabel. Og i saa fald rejser sig bl. a. spørgsmaalene: Hvorfor skal jeg fremme andres sundhed og erhvervsdygtighed, f. ex. mine fjenders og konkurrenters? Ja, hvorfor skal jeg fremme min egen sundhed og erhvervsdygtighed, hvis jeg foretrækker at nyde livet og tage de eventuelle konsekvenser deraf? Og hvorfor skal jeg undlade at skade dem, som skader mig? Dette kan ikke begrundes ved en henvisning til, at efterfølgelsen af disse imperativer i det lange løb har gavnet menneskeheden, thi hvorfor skal jeg sætte menneskehedens gavn over min egen? Dette er blot nogle enkelte af de mange spørgsmaal, som fører til problemet om etikkens begrundelse, men til besvarelse af det leder man forgæves efter vejledning i V. K.s tykke bog. I virke-

ligheden hviler V.K.s etik — som al anden etik, der ikke nøjes med at beskrive faktiske sæder, skikke og vurderinger — paa postulater saasom: »Sundhed og erhvervsdygtighed bør tilstræbes« og »Du maa ikke, medmindre højere hensyn kræver det, skade dine medmennesker«. Dette gælder ogsaa hans fremstilling af den sociale etik, hvis »Maal« han udtrykker ved ordet »Retfærdighed«, der efter hans opfattelse indeholder fire »forskellige, særlige Underbegreber«:

»1. Retfærdighed er, at Mennesker ikke skader hinanden uden højere Grund

2. Retfærdighed er, at ethvert Menneske faar den Virksomhed eller Stilling i Samfundet, som Menneskets Karakter og Evner gør det særlig egnet til, og ikke den Virksomhed eller Stilling, hvortil Vedkommende er uegnet.

3. Retfærdighed er, at ethvert Menneske faar den Løn for sit Arbejde, som ud fra hele Samfundets Interesser er det rigtige Vederlag netop for dette Arbejde.

4. Retfærdighed er, at ethvert Menneske bidrager til de Foranstaltninger af Samfundet, der sker til Afværgelse af fælles Farer eller er til fælles Gavn for alle.« (II, 371).

Disse sætninger er naturligvis blot definitioner af, hvad V.K. — i vidtgaaende overensstemmelse med almindelig sprogbrug — forstaar ved ordet »retfærdighed«; men de indeholder intetsomhelst bevis for, at retfærdighed i de anførte fire betydninger er noget, der bør tilstræbes. Dette er efter som før V.K. et aabent spørgsmaal, hvadenten der faktisk hersker udbredt enighed derom eller ej. Og hvad værre er: De anførte definitioner er alle ubestemte i den forstand, at de ikke angiver noget kriterium paa, a) hvornaar der foreligger »højere grund« til at skade et menneske, eller b) hvornaar et menneske er »egnet« til en virksomhed eller stilling, eller c) hvilket vederlag der er det »rigtige« for et bestemt arbejde, eller d) hvilke farer og hvilken gavn der er »fælles« for alle. Selvom der skulde være almindelig enighed om, at retfærdighed i de fire betydninger er ønskelig, vil der dog kunne være vild uenighed om, hvordan retfærdigheden skal realiseres eller fyldestgøres i konkrete tilfælde. Specielt gælder dette ogsaa i de nationaløkonomisk interessante særtilfælde, som V.K. anfører, idet han til belysning af den tredje betydning af »retfærdighed« skriver, at »det er uretfærdigt, at A som en Virksomheds Indehaver selv tager Størstedelen af Fortjenesten i Virksomheden og giver de deri ansatte en til deres Arbejde og til Forholdet mellem deres og hans Indsats altfor lav Løn, eller,

at en Trust eller et Kartel ved at opnaa Monopol paa en Virksomhed tiltvinger sig Priser af de andre Borgere i Samfundet, der ikke staar i det rette Forhold til de Priser eller Lønninger, der ydes de andre Samfundsmedlemmer for deres respektive Arbejder og Indsats, naar denne sammenlignes ud fra Samfundets Interesser med Trustens eller Kartellets Indsats« (ibid). Selv blandt de mennesker, som i hovedsagen kan tiltræde denne udtalelse, vil der kunne være stor uenighed om, hvornaar lønnen er »altfor lav« (hvorfor skriver V. K. iøvrigt »altfor«?), og hvornaar monopolpriserne »ikke staar i det rette Forhold til de Priser eller Lønninger, der ydes de andre Samfundsmedlemmer for deres respektive Arbejder og Indsats«. Her kan man virkelig sige, at etikken »ikke er kommet af stedet« ved formuleringen af denne alment kendte og anerkendte forskrift, som selv kun er begrundet i en definition og et postulat. Paa anden maade kan etiske forskrifter sikkert heller ikke begrundes, men det har V. K. ikke indset. Han tror, at erfaringen om en forskrifts gavnlighed i fortiden kan begrunde, at man bør følge den i fremtiden, uanset om man accepterer det formaal, den tjener. Men spørgsmaalet om etikkens begrundelse angaar netop bl. a., hvilke formaal man bør sætte sig, og dette kan formentlig aldrig afgøres udfra erfaringer om tidligere opnaaede resultater. At menneskene hidtil har søgt tilfredsstillelse og fundet forskellige fremgangsmaader til opnaaelse deraf, kan f. ex. ikke begrunde, at de fortsat bør stræbe efter tilfredsstillelse. Formaålet maa altid postuleres, og at det ene postulat er »rigtigere« eller »bedre« end det andet, har ingen hidtil kunnet vise — heller ikke V. K.; ja, det er vist ikke engang afklaret, hvad »rigtigere« eller »bedre« her kan betyde. I en vis forstand kan dette siges at være et negativt resultat; men samtidigt er det en positiv og vigtig opdagelse at konstatere, at sagen forholder sig paa denne maade. Herved kan man nemlig føres til at opgive haabløse forsøg paa at bevise det ubevislige og i stedet vende sig til frugtbare opgaver saasom f. ex. at nylsere og definere forskellige alternative formaal og at finde veje og midler til deres opnaaelse. I virkeligheden synes noget saadant ogsaa at have foresvævet V. K., idet han har skitseret »et Forsøg til en eksperimentel, klinisk Etik« (II, 527—541); men han tror samtidigt at have givet en empirisk begrundelse af, at visse formaal er de eneste acceptable, hvilket ifølge det foregaaende er umuligt, og jeg maa derfor anse hans forsøg paa at begrunde etikken for strandet.

Og ganske paa samme maade gaar det med hans »begrundelse« af æstetikken, som jeg imidlertid efter det foregaaende anser det for unødvendigt at komme nærmere ind paa, da V.K. paa dette omraade end ikke indlader sig paa at formulere bestemte forskrifter for, hvordan malere skal male deres malerier, musikere komponere deres musikstykker, digtere skrive deres digte, romaner og skuespil m. v. Hvor lidet gennemtænkte og vage hans stærkt personligt prægede udtalelser er paa dette omraade, kan man selv overbevise sig om ved at læse kapitlet om den æstetiske vurdering, som er det næstsidste i bogen, der afsluttes med et kapitel om »Den sidste Syntese. Verden og Menneskelivet«, som i sin korthed intet nyt bringer og paa mig virker ret paa-klistret. —

Hermed vil jeg nu slutte denne artikel, vel vidende at jeg i den praktisk talt udelukkende har vendt mig kritisk mod V.K.s to ovennævnte filosofiske bøger. Men naturligvis kan der ogsaa siges et og andet anerkendende om dem, naar man tager i betragtning, at det er en amatør, der har skrevet dem. Under hensyn til den urimeligt gunstige presse-omtale, de har faaet, har jeg imidlertid fundet det rigtigst ikke ved at tage forbehold overfor de sparsomme enkeltheder, der adskiller sig fordelagtigt fra helheden, at forflygtige min afgjort negative bedømmelse af dem. Min mening er, at disse bøger, og ganske særligt den sidste, fra et filosofisk standpunkt maa karakteriseres som yderst slette, — ja, saa slette, at man kun kan faa et virkeligt indtryk deraf ved selv med vaagen kritik at læse dem i hele deres udflydende bredde. Hvilket jeg herved anbefaler eventuelt interesserede¹⁾.

¹⁾ Anmk. ved korrektoren: Nogle maaneder efter at ovenstaaende artikel var afsluttet har V.K. nu i oktober 1943 udsendt et nyt værk, »Retslæren«, i to bind. Hvorvidt dette indeholder de i indledningen til denne artikel efterlyste analyser af retsvidenskabens grundbegreber, kan jeg ikke udtale mig om, før jeg har studeret det nærmere. Derimod er hans lille bog: »Videnskabens Begrundelse«, som ogsaa er udkommet i oktober 1943, kun et resumé af I og II og giver mig ingen anledning til yderligere bemærkninger.

NATIONALØKONOMISK FORENING

GENERALFORSAMLING OKTOBER 1943

Onsdag den 27. Oktober 1943 afholdt Foreningen sin aarlige Generalforsamling. Til Dirigent valgtes Professor, Dr. polit. F. Zeuthen.

I Formandens Fravær aflagde Økonomidirektør *Holger Koed* Beretning om Foreningens Virksomhed i Aaret 1942 og gennemgik Aarets Regnskab, hvoraf Eksemplarer var omdelt til de tilstedeværende Medlemmer. Kassebeholdningen, der ved Aarets Begyndelse udgjorde Kr. 14.199,00, var ved Aarets Udgang Kr. 14.207,95. Herudover ejede Foreningen Kr. 1500,00, som udgjorde en endnu ikke forbrugt Del af et Tilskud til Tidsskriftet fra Overretssagfører Zeuthens Mindelegat. Nationaløkonomisk Forenings Fond ejede den 31. December 1942 Obligationer til nominel Værdi Kr. 58.000,00 samt en Kassebeholdning paa Kr. 11.422,10. Fondens Renteindtægt udgjorde i 1942 Kr. 3.260,72 og desuden indtjentes ved Konvertering og Udtrækning Kr. 106,07. Fonden havde som i de nærmest foregaaende Aar ydet et Tilskud paa Kr. 1000,00 til Institutet for Historie og Samfundsøkonomi til Udarbejdelse af de i »Økonomi og Politik« offentliggjorte Kvartalsoversigter over økonomiske Foranstaltninger i Danmark under Krigen. Desuden var der udbetalt Kr. 1000,00 som Belønning af Besvarelse af en af Foreningen stillet Prisopgave, jfr. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1942, S. 60—61.

Regnskabet var forsynet med følgende Paategning:

Foranstaaende Regnskab er opstillet af os paa Grundlag af Nationaløkonomisk Forenings Bøger, som vi har ført.

København, den 17. August 1943.

Revisions- og Forvaltnings-Institutet
Aktieselskab.

J. Ejlersen,
Statsaut. Revisor.

Svend Larsen,
Statsaut. Revisor.

Sparekassedirektør *Winkel Smith*, der paany havde vist Foreningen den Velvilje at revidere Regnskabet, havde forsynet det med følgende Paategning:

Jeg har gennemgaaet ovenstaaende Regnskaber for 1942 for Nationaløkonomisk Forening og for Nationaløkonomisk Fond og de dertil hørende Bilag og har intet fundet imod Regnskaberne at erindre. Jeg har konstateret Tilstedeværelsen saavel af Foreningens ovennævnte Beholdning den ^{31/12} 1942 14.207 Kr. 95 Øre + 1.500 Kr. som af de Nationaløkonomisk Fond den nævnte Dag tilhørende Aktiver.

København, den 23. Oktober 1943.

Winkel Smith,

Beretning og Regnskab godkendtes enstemmigt. Til Formand genvalgtes Nationalbankdirektør *C. V. Bramsnæs*. Af Bestyrelsens øvrige Medlemmer afgik efter Tur Bankdirektør *Oluf Nielsen*, som genvalgtes, og Professor, Dr. polit. *F. Zeuthen*, der efter Lovene ikke kunde genvælges; i hans Sted valgtes Professor *H. Winding Pedersen*.

Bestyrelsen har derefter følgende Sammensætning: Nationalbankdirektør *C. V. Bramsnæs*, Formand, Ingeniør *R. G. Andersen*, Kontorchef *Ebbe Groes*, Formand *J. Jensen*, Økonomidirektør *Holger Koed*, Bankdirektør *Oluf Nielsen* og Professor *H. Winding Pedersen*.

Endelig genvalgtes Sparekassedirektør *Winkel Smith* til Revisor.

BOGANMELDELSER

Georg Nørregaard: ARBEJDSFORHOLD INDENFOR DANSK HAANDVÆRK OG INDUSTRI 1857—1899. Udgivet med understøttelse af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi. I kommission hos G. B. N. F. Kbh. 1943. 620 s.

En bog som den her foreliggende rejser, bortset fra sit specielle emne, visse principielle spørgsmaal. Et af dem er spørgsmaalet om historieskrivning paa grundlag af aviser. Her er det ganske naturligt »Socialisten« og »Socialdemokraten«, der er benyttet. Men man maa jo ogsaa nu vente sig historieskrivning om andre emner fra tiden før den første verdenskrig paa grundlag af de aviser, som Institutet har ladet registrere. Faar man paa grundlag af disse avismeddelelser det rigtige billede frem? Vi ved alle, hvordan avismeddelelser, som vi en enkelt gang kan kontrollere, halter. Men der behøver jo i øvrigt ikke at være tale om, at den enkelte meddelelse er forkert. Et blad kan blot ved, hvad det hyppig meddeler, og hvad det fortier, give et fortegnet billede af virkeligheden. Forfatteren af denne bog har for den sags skyld ogsaa andre kilder, men hovedkilden er dog et blad af en ganske bestemt politisk farve. Det skal ikke bestrides, at forfatteren synes at have et sundt judicium som historiker, og at han i det store og hele har ramt det rigtige. Men med henblik paa fremtidig historieskrivning, politisk, social, litterær, bør dog vist spørgsmaalet om aviser som historiske kilder overvejes nærmere.

En anden principiel betragtning angaar, hvad man kunde kalde institutionel historieskrivning. Det almindelige var tidligere, at en historiker, som havde faaet interesse for et bestemt emne, gav en fremstilling deraf ved hjælp af et materiale, som han, ofte med møje og besvær, selv havde søgt frem. En saadan fremstilling blev ofte mangelfuld og ensidig, selv om den ikke var tendentiøs; der var maaske huller i stoffet, og forfatterens personlige ligning gjorde sig gældende. Men arbejdet fik et helhedspræg netop ud fra personligheden. Man er nu ikke blot hos os, men verden over, takket være rigeligere midler og et mere organiseret samarbejde, naaet til opsamling af et uhyre historisk stof, som stilles til raadighed for den, der gaar om bord i vedkommende emne. Men dette stof kan til gengæld virke saa overvældende, at den, der skal skrive selve den historiske fremstilling, har ondt ved at arbejde sig op over det og faa hovedet fri. Ved den ældre fremgangsmaade beherskede forfatteren stoffet, undertiden herskede han maaske lidt for frit over det, men under den institutionelle metode kommer let stoffet til at beherske og tynde forfatteren. Det foreliggende arbejde kan ikke siges fri for at lide under den institu-

tionelle metode. Der skal i sig selv en stærk og speciel interesse til at arbejde sig gennem de over 500 tætte tryksider, som selve teksten udgør. Ophobningen af enkeltheder gør det yderligere vanskeligt at se skoven for træer. Men det skal villigt indrømmes, at det i første omgang var saa godt som umuligt at gøre sig fri af stoffets tyngde.

Bogens emne betegnes med det lidt uklare ord arbejdsforhold. Det er ikke arbejdsbetingelserne, forfatteren har villet fremstille. Men meningen er, som det siges i forordet, »at belyse dagliglivet paa arbejdspladserne, dels ved at undersøge de regler, som gjaldt derfor, dels ved at udnytte alle forekommende oplysninger om, hvorledes virkeligheden formede sig under arbejdet i værksted og fabrik«. Det har ikke altid været let at afgrænse dette emne over for dem, som tidligere i Institutets publikationer er behandlet af Jørgen Pedersen (Arbejdslønnen i Danmark. 1930) og af Henry Bruun (Den faglige arbejderbevægelse i Danmark indtil aar 1900. I. 1938). Der findes talrige oplysninger fra og henvisninger til navnlig Henry Bruuns værk, og det mærkes ogsaa, at dette foreløbig kun er ført op til 1880. Arbejdslønnens højde og udvikling har det aabenbart egentlig ikke været meningen at behandle. Naar forfatteren alligevel giver sig af med lønstatistik, hører det til de mindst tilfredsstillende dele af bogen. Saaledes siges det s. 85 om 1860'erne, at lønnen ikke steg i forhold til leveomkostningerne, men dette stemmer ikke med Jørgen Pedersens angivelser (se navnlig i »Arbejdslønnen i Danmark« tabellen s. 313). Og naar i kapitel 6 om 70'ernes arbejderbevægelse den sidste paragraf blandt resultaterne næsten udelukkende dvæler ved lønudviklingen, er denne fremstilling for det første meget lidt overskuelig, og dernæst er der ikke set med tilstrækkelig kritik paa materialet. (S. 210 tales der f. eks. om de faglærte haandværkeres løn efter Indenrigsministeriets undersøgelse af 1872, skønt det netop er en af skavankerne ved denne undersøgelse, at man ikke kan skelne mellem faglærte og ikke-faglærte arbejderes løn). For tiden efter 1880, hvor der dog foreligger en langt paalideligere lønstatistik, paalægger forfatteren sig derimod den kloge begrænsning, at han kun behandler lønningsmetoder (Kapitel 15); paavisningen af disses skiften i slutningen af det 19. aarhundrede udgør et meget interessant og vellykket afsnit af bogen.

Angaaende omtalen af organisationerne mærkes det som sagt, at Bruuns værk kun er naaet til 1880. I en bog, hvor der ellers ikke mangler flid ved indsamling og bearbejdelse af materiale, virker det lidt mærkeligt, at forfatteren s. 358 erklærer, at fagforeningernes udvikling i provinsen ikke kan forfølges efter 1880, og at han, naar han alligevel søger at karakterisere denne udvikling i hovedtræk, gør det saa upræcist. Jensens og Olsens oversigt over fagforeningsbevægelsen, som han benytter angaaende overlevende fagforeninger fra 70'erne, er efter sagens natur mere paalidelig for 80'erne og 90'erne, og det lader sig paa grundlag af den forholdsvis let regne ud, hvor mange af de i 1900 bestaaende fagforeninger der er grundlagt i hvert enkelt aar. Det vil da vise sig, at det ikke, som forfatteren antyder, er aaret 1886, der sætter skel, men den store opgang kommer med aaret 1890, da der dannes 68 fagforeninger (som endnu bestaar 1900), medens de aar i 80'erne, der kom højest, 1881, 1885, 1887 og 1889 hver havde ca. 25 nye foreninger at opvise. I 90'erne holder tallet sig derimod hele tiden langt højere.

Men hovedsagen er naturligvis, hvad bogen giver paa det specielle omraade, den har sat sig for at belyse, navnlig for saa vidt disse forhold ikke før er oversigtlig behandlet. Det maa da siges, at den i væsentlig grad har udvidet vort kendskab til livet paa arbejdspladserne og en række andre træk fra arbejdernes liv. Den periode, den skildrer, er den liberalistiske overgangstid mellem det laugsorganiserede samfund før 1857 og det i arbejdsgiver- og arbejderorganisationer fæstnede nutidige industrisamfund, der tager sit egentlige udgangspunkt fra Septemberforliget 1899. Inddelingen af stoffet er dels kronologisk, dels saglig. Som væsentlig kronologisk bestemte kapitler kan nævnes kapitel 1 (s. 11—60) om tilstanden henimod 1857, kapitel 2 (s. 61—82) om næringsloven og dens nærmeste følger, kapitel 4 (s. 111—38) om det industrielle gennembrud, kapitel 6 (s. 170—216) om 70'ernes arbejderbevægelse, kapitel 11 (s. 356—91) om den fornyede fagkamp efter 1880 og endelig kapitel 16 (s. 513—29) om Septemberforliget. Sagligt afgrænsede er derimod en lang række kapitler, der skildrer forskellige sider af arbejdernes forhold i tiden efter 1870. Nævnes kan kapitler om sundhedsforhold, derunder ogsaa børnearbejde og foranstaltninger mod ulykkestilfælde (s. 217—68), om uddannelse (s. 269—303), om svendevandringer (s. 304—30), om (sammenstillingen forekommer lidt søgt) arbejdsløshed og drikkeri (s. 331—55) om overenskomsterne (s. 392—426), om arbejdstidens forkortelse (s. 456—77) og det allerede nævnte kapitel om lønningsmetoder (s. 478—512). Et kort slutningskapitel (s. 530—37) trækker nogle af hovedlinierne op, og bilag belyser arbejdstiden i enkelte fag, bringer fortegnelse over arbejdsreglementer, overenskomster o. s. v. Meget vigtigt for en bog som denne, som næppe læses af ret mange fra ende til anden, er det udførlige sagregister.

Endnu skal det kun bemærkes, at naar forfatteren i forordet taler om at udnytte »alle forekommende oplysninger«, undrer man sig paa visse steder over, at ikke særlig sværttilgængelige oplysninger er udeladt, eller henvisninger til dem forsømt. F. eks. vilde det i omtalen af børnearbejdet og den første fabrikslov s. 235 for anskueligheds skyld have været rimeligt at berøre de oplysninger, som Ploug gav i rigsdagen om børns arbejde, tildels natarbejde i et jydsk glasværk (Landstingets forhandlinger 1872—73 sp. 249), oplysninger, der i særlig grad viste, at der var fare paa færde. Naar saa mange andre spørgsmaal belyses ved konkrete eksempler, kunde vel ogsaa et saa vigtigt forhold som forfølgelsen af fagbevægelsens ledere have fortjent ikke at spises af med et par almindelige bemærkninger og henvisning til et par steder i »Socialdemokraten«; et meget anskueligt eksempel foreligger i den af Bertolt udgivne »Tre danske arbejderes livserindringer« s. 181 ff. I kapitlet om svendevandringer nævnes nogen litteratur, men en af de bedste skildringer af svendenes vandringsliv, C. N. Hauges erindringer, er ikke kommet med.

I det store og hele maa man dog snarere undre sig over, hvor meget der er kommet med, end at et og andet af nogen betydning er udeladt. Bogen vil sikkert faa sin største betydning som opslagsbog, hvor man ved hjælp af registeret vil kunne finde frem til en række oplysninger, som før var vanskeligt eller slet ikke tilgængelige.

Even Marstrand.

PROMEMORIA ANGAENDE FÖRUTSÄTTNINGARNA FÖR OCH VERKNINGARNA AV EN ENGÅNGSSKATT A FORMÖGENHET I SVERIGE, utarbetad av Erik Lindahl. Statens offentliga utredningar, 1942 : 52. Stockholm, 1942.

Professor Erik Lindahl har afgivet en Betænkning om Forudsætningerne for og Virkningerne af, at man eengang for alle opkræver en betydelig Formueskat, der anvendes til Tilbagebetaling af en større Del af den Statsgæld, den svenske Oprustning volder. Professor Lindahl diskuterer flere forskellige Muligheder, men først og fremmest den, at man i 1944 opkræver en reel Formueskat paa 2 Milliarder Kroner, hvorved den svenske Statsgæld skal bringes ned fra de 10 Milliarder, den til den Tid forventes at være paa, til 8. Som man kan vente det, naar Erik Lindahl paatager sig en saadan Opgave, faar man en grundig Redegørelse; og den svenske Drøftelse om dette Emne er blevet et vægtigt Bidrag rigere. I Danmark har denne Diskussion foreløbigt væsentligst akademisk Interesse, men man kan ikke se bort fra, at Spørgsmaalet ogsaa her kan blive aktuelt, hvorfor det kan være rimeligt at henlede Opmærksomheden paa Lindahls Arbejde og at diskutere det lidt.

Det er en almindelig Opfattelse, at det er en Fordel at slippe af med en betydelig Statsgæld. Lindahl gør herom med Rette opmærksom paa, at der er stor Forskel paa Virkningerne af en voksende og af en stor Gæld, og at Uviljen mod den store Gæld maaske nok for en Del skyldes de Gener, der er knyttet til den voksende. Imidlertid maa det være Ulemperne ved den store, der skal berettige en voldsom Tilbagebetaling. Genen ved den store Gæld beror paa, at den skaber en stor passiv Kapitalistklasse, der gennem en Indkomstoverførsel via Statskassen faar sin Andel af Socialproduktet uden samtidigt at yde noget til dette. Man kan imidlertid stille det Spørgsmaal, om en Tilbagebetaling overhovedet kan faa nogen Indflydelse paa dette Forhold; thi Statens Kreditorer faar nu Beløbet udbetalt kontant og maa formodes paany at anbringe det paa rentebærende Maade. Man faar saaledes tilsyneladende ikke nogen Nedsættelse af den passive Kapital. Dette sker dog alligevel, ikke gennem Tilbagebetalingen, men gennem den Formindskelse, som den reelle Formueskat (Engångsskatten) vil bevirke af de passive Formuer, idet Skatten maa antages at blive betalt ved Formindskelse af Beholdningen af rentebærende Fordringer. Allerede heri ligger der en Antydning af, at Virkningerne af at tilbagebetale paa denne Maade maa være andre end af, at Gælden tilbagebetales ved Indkomstskattens Midler, hvorved der ikke paa samme Maade umiddelbart sker en Nedgang i den privat ejede passive Kapital.

En Vanskelighed ved en Forhaandsdiskussion af en Skat er den Uvidenhed om de fremtidige Konjunkturer, som ikke mindst i Nutiden maa være gældende. Det er muligt, at man i 1944 har Brug for en beskæftigelsesfremmende eller omvendt for en beskæftigelseshæmmende Skat; og Bedømmelsen af Skattens Hensigtsmæssighed som økonomisk Middel maa afhænge af disse fremtidige Forhold. I Mangel af Viden herom maa det være rimeligt som Norm at opstille, at denne Skat skal være saa vidt muligt neutral m. H. t. Aktivitetspaavirkningen; denne Norm kan være saa meget rimeligere, som man jo raader over tilstrækkelige Muligheder for desuagtet at paavirke Aktiviteten.

I Almindelighed har Skatterne til Formaål at frigøre produktive Kræfter,

først og fremmest Arbejdskraft, saaledes at det offentlige kan anvende dem til sit Formaal, uden at der i den Anledning opstaar forøget Knaphed herpaa. Noget saadant forlanger Tilbagebetalingen af en Oprustningsgæld imidlertid ikke. Det offentliges Beslaglæg af de produktive Kræfter fandt Sted, mens Oprustningen stod paa, og er saaledes overstaaet, naar Tilbagebetalingen af Gælden sætter ind. Det maa derfor være vigtigt, at denne finansieres saaledes, at den dertil anvendte Skat ikke opfylder Skattens normale Opgave, at frigøre produktive Kræfter. Dette er overflødigt og derfor, da overflødig Arbejdsløshed vel aldrig kan være noget Gode, skadelig.

Vil man tilbagebetale en Gæld, er der imidlertid i Praksis ikke meget andet end en klækkelig »Engångsskatt«, der kan gøre dette uden kontraktive Virkninger. Naar dette er Tilfældet, hænger det sammen med, at denne Skat med tilhørende Tilbagebetaling ikke er ret forskellig fra, at man intet gør. Med »Engångsskatten« paalægger man Skatteyderne en Skat paa f. Eks. 1 Milliard Kroner; i det andet Tilfælde skal Skatteyderne aarlig af Hensyn til Statens større Rentebetalinger maaske af med 40 Millioner Kr. ekstra i almindelig Skat. Men hvad er en Formue paa 1 Milliard andet end Retten til en evigtvarende aarlig Rente paa 40 Millioner Kr., hvis Renten er 4 %? Dog er der en Forskel af fordelingsmæssig Art, idet »Engångsskatten« specielt rammer Formueejerne i 1944, medens dette ikke behøver at blive Tilfældet, men nok til en vis Grad kan blive det, om man lader Renten betale ved aarlige Skatter.

Takket være de — i dette Tilfælde unødvendige — kontraktive Virkninger, der er knyttede til de fleste Skatter, der i alt Fald delvist betales af Forbruget, er det nødvendigt, at man giver »Engångsskatten« en saadan Form, at den ikke fører til anden Nedsættelse af Forbruget paa Betalings-tidspunktet end den, der svarer til den formindskede løbende Indtægt, Skatteydernes Formuer fremtidigt vil afkaste. Kun i saa Tilfælde virker »Engångsskatten« neutralt. For at dette skal opnaas, maa Skatten virkeligt af Borgerne opfattes som en enestaaende Formuekonfiskation, og den maa derfor være klækkelig, saaledes at Borgerne ikke opfatter den som et Tillæg til de almindelige Skatter og sætter Forbruget ned. Det er endvidere en vigtig Fordring, at Skatten forfalder til Betaling med ret kort Varsel, og at Betalingen ikke kan foretages i Rater, fordelt over en længere Periode. Har man Tid til at forberede sig paa Smerten, eller kan den fordeles over en længere Periode, bliver den snarere betalt af Forbruget. Helt galt bliver det, hvis man laver den om til en Skat paa Formueindkomst, der strækker sig over en Aarrække. Det er værd at fremhæve dette, thi i Praksis vil der sikkert være Mulighed for, at de Politikere, der ønsker Skatten, og de, der ikke ønsker den, enes om et Kompromis, nemlig, at »Engångsskatten« nok paalægges, men Betalingen sker i Rater. Det er derfor vigtigt at understrege, at dette Kompromis af aktivitetsmæssige Grunde er farligt.

Det Argument mod denne specielle Skat, Lindahl synes at finde er det vigtigste, er, at Skatten svækker det fremtidige Grundlag for Indkomst- og Formuebeskatningen saa stærkt, at den store Afbetalings Evne til at lette det aarlige Budget bliver yderst beskedent. Lindahl kommer saaledes til, at en »Engångsskatt« paa 2 Milliarder kun vil lette det aarlige Budget med 28

Millioner, hvad jo ikke kan siges at være imponerende. Det forekommer imidlertid Anmelderen, at Lindahl anvender en Problemstilling, der ikke umiddelbart egner sig til parallel Anvendele paa danske Forhold.

Ganske kort gengivet er Lindahls Problemstilling følgende: En »Engångsskatt« paa 2 Milliarder bevirker, at den fremtidige skattepligtige Formue er 2 Milliarder mindre og den fremtidige skattepligtige Indkomst 70 Millioner mindre, hvilket tilsammen bevirker, at det offentlige faar 42 Millioner mindre ind i Skat, og da man sparer en Rente paa 70 Millioner, bliver Resultatet de nævnte 28. Her er »Engångsskatten« betragtet isoleret; imidlertid maa man ikke glemme, at uden denne Skat maatte man aarligt forrente 70 Millioner Kr. ved Hjælp af andre Skatter, formentlig først og fremmest Indkomstskatter, men ogsaa ved disse er der et Skattesvind. Skal der hvert Aar opkræves 70 Millioner Kr. ekstra i Indkomstskat, bliver den aarlige skattepligtige Indkomst i den Anledning 70 Millioner Kroner mindre, takket være Reglen om, at der ikke skal betales Skat af Skat. Sammenligner man derfor »Engångsskatten« med den aarlige Indkomstskat svækker de begge Indkomstskattegrundlaget med det samme Beløb, og Forskellen kommer kun til at bero paa, at »Engångsskatten« svækker Formuegrundlaget, hvad Indkomstskatten ikke gør. Men med den nuværende Skattestruktur er Indkomstskattegrundlaget jo langt det vigtigste. Sammenligner man de to nævnte Alternativer, kommer Mer-Skattesvindet ved »Engångsskatten« derfor ikke nær op paa de omtalte 42 Millioner Kroner.

Den forskellige Opfattelse beror saaledes paa, at Lindahl regner med, at de aarlige Skatter opkræves efter den samme Skala, hvad enten »Engångsskatten« opkræves eller ikke, og saaledes regner med, at Rentebesparelsen, hvis denne Skat opkræves, gaar til andre Statsformaal, medens Anmelderen gaar ud fra, at den offentlige Virksomhed er given, og at man, hvis Rentebesparelsen ikke tilvejebringes, maa have saa meget højere aarlige Skatter.

Et stort Problem ved »Engångsskatten« er Transfereringsprocessen. Lindahl kommer noget ind herpaa, men man kunde have ønsket, at denne Side af Sagen var blevet behandlet mere indgaaende.

Som det vil kunne læses mellem Linierne i ovenstaaende Bemærkninger, har Anmelderen vanskeligt ved at finde plausibel Grund til at foretage en saadan ekstraordinær Tilbagebetaling; men samtidigt mener han, at vil man tilbagebetale, taler Hensynet til Beskæftigelsen for »Engångsskatten«, ja, den er vel — medmindre man til den Tid har tydelig Mangel paa Arbejdskraft — den eneste økonomisk forsvarlige Maade at gennemføre en følelig Tilbagebetaling paa. —

Man har sagt, at den godt skrevne Anmeldelse er som en Punch, brygget af de fire Ingredienser: Referat, Kommentar, Polemik og Bedømmelse. Er det Tilfældet, er denne Anmeldelse meget daarligt skrevet, thi den bestaar næsten udelukkende af Ingrediens Nr. 2.

Kjeld Philip.

Henry Stjernqvist: STATISTIKKENS A B C. Forlaget »Fremad«, København 1943. 189 Sider.

At skrive en Statistikens A B C stiller paa adskillige Punkter afgjort større Krav til Forfatteren end Udarbejdelsen af en Lærebog uden den Stramning af Opgaven, som ligger i Betegnelsen A B C. Hvad denne ekstra Vanskelighed

gaar ud paa, kan rimeligvis diskuteres, forsaavidt som den ikke i alle Henseender kan være af helt det samme Indhold, uanset hvilken Læsekreds Forf. henvender sig til. Den foreliggende Fremstilling angives at have sit Udspring i Forf.'s tidligere udarbejdede, men kortere »Vejledning i Statistik«, der blev benyttet ved Undervisningen paa den socialdemokratiske Arbejderskole i København, medens den nu foreliggende ABC nærmest er udarbejdet med Henblik paa Undervisningen paa det to-aarige Kursus, der er oprettet af Dansk Handels- og Kontormedhjælperforbunds Afdeling for statsansatte Medhjælpere. Om derfor en blot udvidet Udgave af den oprindelige Vejledning træffer Maal og Midler for det nye Formaals, er umuligt at dømme om; det er ligeledes et Spørgsmaal, om Fremstillingen i samme Grad vil kunne gælde som A B C ogsaa i Skoler, paa Kurser, i Studiekredse og ved Selvstudium, hvad Forf. dog udtaler Haabet om og begrundet med, at Bogen skulde være lagt tilstrækkeligt bredt an ogsaa for disse Formaals.

Den afgørende og forsaavidt »rigtige« Begrundelse er nok snarere den, at en saadan elementær Fremstilling er saa stærkt efterspurgt, selv om den ikke er afpasset efter ethvert specielt Formaal, og saa nyttig, naar den i det hele taget giver noget positivt om Grundproblemerne ved enhver praktisk Anvendelse af Statistik, baade om selve Tallenes Tilvejebringelse og deres Udnyttelse. Og paa dette Punkt maa Betingelsen siges at være opfyldt.

Hvad Statistikens *Tilvejebringelse* angaar, er det ganske vist som i mange andre tilsvarende Fremstillinger i aldeles overvejende Grad den officielle Statistiks Tilvejebringelse, der tales om, og hvorved det Spørgsmaal at gøre det klart, hvilke Iagttagelser der i Almindelighed og principielt kræves i en given Forbindelse, let træder i Baggrunden; men dette Forhold svarer naturligvis i ikke ringe Grad til det Faktum, at det er det offentlige, der er langt den største Producent af offentligt tilgængelige statistiske Iagttagelser. Konsekvensen kan dog vanskeligt blive anden end en vis Slagside i Retning af »Vejledning i den officielle Statistiks Avendelse«; en saadan maa naturligt høre hjemme i en statistisk A B C, men dækker ikke helt en saadan A B C i Almindelighed.

Ved *Udnyttelsen* af de numeriske Iagttagelser er der navnlig to Problemer, hvis Klaring er den første Betingelse for at undgaa de værste af de Faldgruber, som den saa udbredte Husflids-Statistik er udsat for. Det ene af disse angaar Forstaaelsen resp. Fornemmelsen af, om fundne Gennemsnit er nogenlunde eller i alt Fald »tilstrækkeligt« typiske, d. v. s. ikke altfor afhængige af Omstændigheder, som man i den foreliggende Forbindelse negliger eller ikke er opmærksom paa, men hvis Eksistens kan medføre, at Gennemsnittene nok saa meget giver Udtryk for helt andre Aarsager end dem, man vil udtrykke og regne med. Det andet Problem angaar den Rolle, som Iagttagelsernes Antal spiller for den »Beviskraft«, der kan tillægges de af Iagttagelserne udledte Gennemsnit.

Begge Problemer er søgt angrebet, og der er gjort saa meget ud af dem, at den opmærksomme Læser vanskeligt kan undgaa at faa Øje for deres afgørende Betydning. I hvilket Omfang man med ganske elementære Midler saa kan give Læseren gode Kort paa Haanden til at væge sig ogsaa i ikke forudsete Situationer, er jo et andet Spørgsmaal. Det hænger temmelig nøje sammen med de ovenfor nævnte diskutale Forudsætninger for enhver elementær Fremstilling. Men kan en saadan faa Held til at bibringe Læseren

en vis Sans for Forskellen mellem det rene Bogholderi, som navnlig Talmaterialets Tilvejebringelse ofte maa have Lighed med, og den egentlige statistiske Betragtningssmaade, der navnlig i Anvendelser paa konkrete Opgaver adskiller sig grundigt fra Bogholderi, er allerede meget naaet.

En vis Bredde i Fremstillingen bidrager rimeligvis til at gøre Bogen populær. Men to Ting er jeg ikke enig med Forf. i. Den ene er Metoden at gøre Fremstillingen bred ved Gentagelser, ganske særlig ved rigelig Anvendelse af Tautologier. Den anden er Metoden at give gode Raad en altfor moralsk Udformning, der alene kan være »Ersatz« for reel Begrundelse. Begge Dele er fristende for en Forf., men Resultatet erfaringsmæssigt trist for Eleverne.

H. Cl. Nybølle.

Gu
Ko
Vel
Cle
Vel

La

La

La
Sta
Ko
Ob
Ski
For
Ba
Sta

Sed
Gru
Res
Reg
Kun
Dan
Fol

Ko
Fin
Fin
Ko
Cle
For

DANMARKS NATIONALBANK

BALANCE DEN 30. NOVEMBER 1943.

AKTIVER.

	Kr.	Øre
Guld i Mønt og Metal.....	97.278.035.	10
Korrespondenter i Udlandet.....	20 653.005.	18
Veksler paa Udlandet og fremmed Mønt	227.371.	77
Clearing Konti med Udlandet	1.869.790.998.	03
Veksler paa Indlandet.....	2.775.730.	41
heraf ved Hovedbanken.....	912.113.	82
ved Filialerne.....	1.863.616.	59
Laan paa Panteobligationer	1.237.120.	00
heraf ved Hovedbanken	1.000.000.	00
ved Filialerne.....	237.120.	00
Laan paa Børspapirer	3.139.680.	30
heraf ved Hovedbanken	1.468.370.	30
ved Filialerne.....	1.671.310.	00
Laan mod Statens Garanti	5.175.675.	22
Statens Regulerings-Konto.....	124.762.960.	89
Konto-Kurant.....	24.162.487.	15
Obligationer og Aktier.....	62.801.951.	78
Skillemønt	846.192.	42
Forskellige Debitorer	2.238.232.424.	22
Bankens Bygninger.....	4.743.000.	00
Statens Grundfondsforskrivning.....	38.690.801.	89
	<u>4.494.517.434.</u>	<u>36</u>

PASSIVER.

	Kr.	Øre
Seddelcirkulation	1.285.281.285.	00
Grundfond	50.000.000.	00
Reservefond	19.145.438.	71
Regulerings-Konto	12.271.587.	81
Kurssikrings-Konto	23.486.786.	61
Danmarks Nationalbanks Obligationer af 1936.....	40.000.000.	00
Folio-Konto	1.866.027.771.	17
heraf ved Hovedbanken	1.399.622.880.	71
ved Filialerne.....	466.404.890.	46
Konto-Kurant.....	61.358.177.	13
Finansministeriet	174.190.342.	75
Finansministeriets Konto i H. t. Lov af 3. Juli 1942	732.938.835.	31
Korrespondenter i Udlandet i danske Kroner	3.908.077.	72
Clearing Konti med Udlandet	28.622.874.	81
Forskellige Kreditorer	197.286.257.	34
	<u>4.494.517.434.</u>	<u>36</u>

PRIVATBANKEN I KJØBENHAVN

AKTIESELSKAB — STIFTET 1857

Hovedkontor: Børsgade 4 · Telefon Central Nr. 1

BALANCE ULTIMO NOVEMBER 1943.

DEBET.

	Kr.	Øre
Kassebeholdning	285.413.678.	34
Indenl. Banker og Sparekasser: Indskud..... Kr. 96.882.959. 88		
Kreditter og Laan » 1.314.431. 59	98.197.391.	47
Udenlandske Korrespondenter (Banker og Bankiers).....	6.676.302.	57
Fremmed Mønt og Veksler paa Udlandet.....	49.126.	93
Udenlandske Obligationer og Aktier.....	98.283.	00
Indenlandske Obligationer og Aktier.....	190.421.909.	70
Egne Aktier (nom. Kr. 0).....	0.	00
Panteobligationer.....	11.562.492.	08
Indenlandske Veksler.....	11.485.600.	57
Kasse Kredit.....	93.891.244.	43
Konto Kurant: indenlandsk Regning..... Kr. 95.714.896. 20		
udenlandsk Regning..... » 157.791. 90	95.872.688.	10
Forskellige Debitorer.....	19.008.029.	42
Blandt deponerede Sikkerheder under de 4 sidste Poster udgør egne Aktier nom. Kr. 869.400. 00.		
Garantier.....	43.841.618.	34
Faste Ejendomme.....	12.725.000.	00
Inventar og Boksanlæg.....	0.	00
Kuponer, Børs- og Stempelmærker.....	7.222.005.	83
Omkostninger.....	6.014.091.	68
	882.479.462.	46

KREDIT.

	Kr.	Øre
Aktiekapital	40.000.000.	00
Lovmæssig Reservefond.....	12.000.000.	00
Andre Reserver: Ekstra Reservefond..... 8.000.000. 00		
Kursreguleringsfond..... 2.500.000. 00		
Dispositions- og Udbyttereguleringsfond. 2.000.000. 00		
Konto for Skatter..... 1.000.000. 00		
Overført fra forrige Aar..... 3.536.669. 98	17.036.669.	98
Folio-Konto	29.766.098.	43
Konto Kurant: indenlandsk Regning..... Kr. 278.017.896. 78		
udenlandsk Regning..... » 5.715.662. 41	283.733.559.	19
Indlaan paa Bankbog m. v. med kortere Opsigelsesvarsel end 1 Maaned.....	109.838.053.	03
Indlaan paa 1 Maaned eller længere Tid.....	81.576.120.	89
Indenl. Banker og Sparekasser: Indskud..... Kr. 229.236.024. 98		
Kreditter og Laan » 0. 00	229.236.024.	98
Udenlandske Korrespondenter (Banker og Bankiers).....	6.006.930.	35
Rediskonterede Veksler: indenlandske..... Kr. 0. 00		
udenlandske..... » 0. 00		
Garantier.....	43.841.618.	34
Accept Konto.....	0.	00
Forskellige Kreditorer.....	19.803.709.	48
Prioritetsgæld i faste Ejendomme.....	0.	00
Rente og Provision m. m.	9.640.677.	79
	882.479.462.	46

AKTIESELSKABET

KJØBENHAVNS HANDELSBANK

STIFTET 1873

Hovedkontor: Holmens Kanal 2

BALANCE ULTIMO NOVEMBER 1943.

DEBET.

	Kr.	Øre
Kassebeholdning	374.608.282.	22
Indenl. Banker og Sparekasser: Indskud	Kr. 100.634.453.92	
Kreditter og Laan	247.867.75	100.882.321. 67
Udenlandske Korrespondenter (Banker og Bankiers)	9.817.662.	27
Fremmed Mønt og Veksler paa Udlandet	168.655.	69
Udenlandske Obligationer og Aktier	1.397.431.	79
Indenlandske Obligationer og Aktier	183.722.078.	77
Egne Aktier (nom. Kr. 0)	0.	00
Panteobligationer	14.157.967.	62
Indenlandske Veksler	21.403.322.	59
Udlaan	50.499.468.	95
Kasse Kredit	139.358.327.	12
Konto Kurant: indenlandsk Regning	Kr. 14.221.855. 28	
udenlandsk Regning	704.065. 53	14.925.920. 81
Forskellige Debitorer	8.085.032.	67
Blandt dep. Sikkerhed. under de sidste 5 Poster udg. egne Aktier nom. Kr. 755.300.00		
Garantier	47.835.002.	48
Faste Ejendomme	24.438.989.	00
Inventar og Boksanlæg	0.	00
Kuponer, Børs- og Stempelmærker	20.148.348.	71
Omkostninger	9.940.786.	47
	<u>Kr. 1.021.389.598.</u>	<u>83</u>

KREDIT.

	Kr.	Øre
Aktiekapital	50.000.000.	00
Lovmæssig Reservefond I	12.500.000.	00
II	2.132.696.	73
Andre Reserver: Ekstra Reservefond	Kr. 15.122.304. 54	
Kursreguleringsfond	3.000.000. 00	
Konto for Skatter	1.200.000. 00	
Overført fra forrige Aar	4.806.054. 55	24.128.359. 09
Folio Konto	50.687.922.	98
Konto Kurant: indenlandsk Regning	Kr. 316.413.988. 56	
udenlandsk Regning	9.774.790. 71	326.188.779. 27
Indlaan paa Bankbog m. v. m. kortere Opsigelsesvarsel end 1 Md.	149.234.634.	33
Indlaan paa 1 Maaned eller længere Tid	115.511.250.	82
Indenl. Banker og Sparekasser: Indskud	Kr. 209.883.147. 02	
Kreditter og Laan	0. 00	209.883.147. 02
Udenlandske Korrespondenter (Banker og Bankiers)	8.945.429.	86
Rediskonterede Veksler: indenlandske	Kr. 0. 00	
udenlandske	0. 00	0. 00
Garantier	47.835.002.	48
Accept Konto	0.	00
Forskellige Kreditorer	15.145.197.	22
Prioritetsgæld i faste Ejendomme	0.	00
Rente og Provision m. m.	9.197.179.	03
	<u>Kr. 1.021.389.598.</u>	<u>83</u>

Sin **LIVSFORSIKRING**

tegner man i

Nordisk

Livsforsikrings-A/S af 1897

Grønningen 17.

Telefon 2860.

Selskabet er **statsanerkendt** og **statskontrolleret**

SØSTERSELSKABET

Nordisk Ulykkesfors.-A/S af 1898

tegner alle Arter af

Ulykkesforsikringer

Ansvarsforsikringer m.v.

BIKUBEN

Forsørgelsesforening og Sparekasse

Silkegade 8 · København K.

Forvaltningsafdelingen

overtager Bestyrelsen af Kapitaler, der vil være at baandlægge i H. t. Testamente, Gavebrev, Skilsmissevilkaar eller lignende, herunder Forvaltning af Legatkapitaler.

De i Afdelingen pr. 31. Marts 1943 forvaltede Kapitaler udgjorde ca. 285 Mill. Kr.

Vedtægt og Reglement udleveres paa Afdelingens Kontor.

Depot- og Laanefaget

modtager Værdipapirer til Opbevaring; forfaldne Kupons-Beløb godskrives paa Konto i Sparekassen eller tilsendes. Køb og Salg af Obligationer besørges. Yder bl. a. Laan mod Haandpant i Obligationer.

Vedtægt og Reglement udleveres paa Afdelingens Kontor.

Telefon Central 133.

BOGANMELDELSER I NÆRVÆRENDE HEFTE

	Side
<i>Georg Nørregaard</i> : Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857—1899 (<i>Even Marstrand</i>).....	361
<i>Erik Lindahl</i> : Promemoria angående förutsättningarna för och verkningarna av en engångsskatt å förmögenhet i Sverige (<i>Kjeld Philip</i>)	364
<i>Henry Stjernquist</i> : Statistikkens A B C (<i>H. Cl. Nybølle</i>)	366

MODTAGEN LITTERATUR

- Dahl, Flemming*: Københavns Bystyre gennem 300 Aar. I. 1648—1858. Kbhvn. 1943.
- Dansk Tidsskrift-Index* 1942. Kbhvn. 1943.
- Finlands Bank* 1942. Helsingfors 1943.
- Fried, Ferdinand*: Die geistigen Grundlagen der weltwirtschaftlichen Strukturwandlung. Stuttgart u. Berlin 1943.
- Jahn, Gunnar*: Statistikkens teknikk og metode. 4. Udg. Oslo 1943.
- Københavns statistiske Kontor*: Københavns Kommunalkalender 1943. Kbhvn. 1943.
- Landøkonomisk Driftsbureau*: 25 Aars Undersøgelser over Landbrugets Driftsforhold. 1918—43. Kbhvn. 1943.
- Lyng, Erik*: Danmarks Industrieksport. Kbhvn. 1943.
- Mathiassen, Therkel m. fl.*: Herregaardene og Samfundet. Kbhvn. 1943.
- Stackelberg, Heinrich von*: Grundzüge der theoretischen Volkswirtschaftslehre. Stuttgart u. Berlin 1943.
- Topsøe, Haldor*: Danmarks Produktionsliv. Kbhvn. 1943.
- Voigt, Fritz*: Die Wandlungen der Marktordnungsverbände vom liberalen zum autoritären Staat. Stuttgart u. Berlin 1943.
-

C.L.O.C. CACAO LIQUEUR.

Redaktionens Adresse: Østerbrogade 116, København Ø.
Annonceekspedition: Gyldendalske Boghandels Annonce-Afd., Klareboderne 3, Tlf. 775.
Tidsskriftets Bogladepris: 12 Kr. pr. Aargang, Enkeltalg 3 Kr. pr. Hefte.

